

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

кафедра української літератури

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти на тему
**Методичні аспекти викладання творчості Тараса Шевченка в
школі**

студентка групи УМЛс/о-21м
Спеціальності 014 Середня освіта.
Українська мова та література
Дзеса Світлана Романівна

Керівник : доктор філологічних наук,
професор Мафтин Наталія Василівна;
рецензент – доктор філологічних наук,
професор Брус Марія Петрівна

Зав. кафедрою _____ проф. Хороб С.І.

Івано-Франківськ – 2025

ЗМІСТ

I. ВСТУП.....	3
II. ОСНОВНА ЧАСТИНА. Методичні аспекти викладання творчості Тараса Шевченка	8
РОЗДІЛ I. Рецепція творчості Т. Шевченка в сучасній школі: методичний аспект	8
1.1. Аналіз чинної шкільної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури для 5-9 класів. Кореляція із модельними навчальними програмами для 7-9 класів Нової української школи. (Інтегрований курс літератур: українська та зарубіжна літератури) авторства Т. Яценко) та шкільними підручниками.	12
1.2. Сучасні інноваційні технології на уроках вивчення творчості Т. Шевченка. III як провокація і помічник	26
РОЗДІЛ II. Творчість Тараса Шевченка крізь призму гуманістичних ідеалів та національно-патріотичних запитів доби.....	36
2.1. Ідея нації в «Кобзарі».....	36
2.2. Образ України у творчості Тараса Шевченка.....	43
2.3. Воля як один із центральних мотивів творчості Т. Шевченка.....	53
2.4. Біблійні мотиви як основа теоцентричної вертикалі творчості митця.....	59
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71

ВСТУП

Сучасна освіта України опинилася перед багатьма викликами: перш за все – війна, розв'язана Росією, що принесла руїни, смерті, знищення усталеного способу життя й навчання. Війна позначилася на провадженні наукової й інноваційної діяльності: для багатьох науковців і студентів, учнів відсутній доступ до наукових баз даних, бібліотек; агресор зруйнував інфраструктуру багатьох вишів, чимало студентів змушені навчатися з укриттів, онлайн; частина студентської й учнівської молоді емігрувала за межі України. Через жохливі обстріли мирних територій навчання часто переходить із режиму офлайн- в онлайн. Загальний стан напруги, психологічного виснаження не може не впливати як на здобувачів освіти, так і викладачів. Однак і в таких умовах українці продовжують жити, працювати, навчатися й робити все можливе для перемоги.

Водночас саме життя ставить нас перед потребою модернізації освіти. І на першому плані перспектив – повоєнна відбудова освітньої сфери, що полягає не просто у відновленні зруйнованих приміщень, науково-технічних баз, але й виведення навчання на якісно новий рівень із стратегічною домінантою людиноцентризму та націєцентризму.

Методологічна перебудова освіти як соціального інституту забезпечує становлення людини нової формації – креативної особистості, здатної до життєдіяльності в умовах інноваційного суспільства, інноваційного типу прогресу. Вчені дійшли висновку, «що подальша модернізація структури та змісту освіти буде пов'язана з її емісійною тріадою «освіта – дослідження - інновації»» [57, с. 184]. Визначальними в перспективі науковці бачать широку інтеграцію формальної, неформальної і самостійної освіти, забезпечення якості освіти, що дасть можливість готувати конкурентоспроможного фахівця. Стратегічна програма ЄС «Освіта і підготовка» скерована на реалізацію кількох важливих цілей: навчання упродовж життя як повсякденна реальність, сприяння інноваціям на всіх

рівнях освіти, утвердження справедливості, відчуття колективу та активне громадянство. Важливою для осмислення основних векторів модернізації освіти є Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Також слід пам'ятати, що одне з чільних завдань сучасної освіти – підготувати людину до майбутньої діяльності в суспільстві, сформувати вміння навчатися впродовж життя. Тому серед ключових компетентностей – громадянська та соціальна, що передбачають формування національної свідомості й гуманістичного світогляду, патріотичних почуттів.

Отже, формування національної свідомості школярів, їхніх патріотичних почуттів значною мірою залежить від того, наскільки вчитель зуміє донести до них цінності, закладені в художньому слові, розкрити ідейно-художню глибину тексту. І в гонитві за новомодними практиками не слід забувати, що саме українська література має потужний потенціал для виховання свідомого громадянина-патріота.

Шевченковому поетичному слову тут належить домінантна роль – слово «Кобзаря» підтримувало протестувальників на наших майданах, будило почуття гідності, давало насагу до боротьби (*«Борітеся - поборете»*, *«Вогонь запеклих не пече»*), вселяло високу віру в майбутнє України. Недарма ворог, увірвавшись на наші землі, люто розстрілював навіть погруддя поета, на окупованих територіях серед україномовної літератури, що палала на демонстративно влаштованих москалями спаленнях-кострищах, був «Кобзар». Його слово – потужне джерело нашої духовної сили, тому слід уважно ставитись до викладання творчості Шевченка, бо є загроза певної підміни цінностей: освітяни обурені можливістю перспективи вивчати творчість Шевченка на маргінесах якихось інших тем.

На сьогодні можна говорити про цілий корпус методичної літератури для школи, де проблемі вивчення творчості й життєвого шляху Т. Шевченка присвячено чимало досліджень – незаперечним є внесок у методику викладання української літератури Н. Волошиної, Г. Клочека, О. Куцевол,

Л. Мірошниченко, Є. Пасічника, Б. Степанишина, Г. Токмань, О. Слоньовської, Т. Яценко, Ф. Штейнбука та ін.

Важливою у розрізі нашого дослідження є екзистенційно-діалогічна концепція методики викладання літератури (Г.Токмань), креативно-інноваційна стратегія викладання літератури, запропонована й удосконалена О. Куцевол, пошуки сучасного літературознавства й методики (А. Градовський, С. Жила, М. Жулинський, М. Ільницький, Г, Клочек, А. Лісовський, М. Наєнко, А. Ситченко, О. Юрчук та ін.).

Отже, актуальність теми дослідження умотивована якраз тими завданнями, що стоять перед вчителем в руслі реформування вищої освіти, а також практичною потребою вивчення методичних аспектів викладання життя і творчості Тараса Шевченка.

Мета нашої магістерської роботи – проаналізувати методичні аспекти викладання життєво-творчого шляху Тараса Шевченка в середній школі.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати Програму для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5-9 класи та Модельну навчальну програму для 7-9 класів Нової української школи. Інтегрований курс літератури (українська та зарубіжна література) авторського колективу під керівництвом Т. Яценко (в частині вивчення життя і творчості Тараса Шевченка), шкільні підручники, що забезпечують практичну реалізацію цих програм у тематичному блоці «Тарас Шевченко. Життя і творчість»;
- проаналізувати особливості й доцільність використання сучасних інноваційних технологій під час вивчення життя і творчості Т. Шевченка;
- спираючись на найавторитетніші дослідження в галузі шевченкознавства, зробити аналіз ідейно-тематичного спектру тих проблем, які є найважливішими для реалізації націоцентричних та людиноцентричних компетентностей під час вивчення творчості Т. Шевченка.

Об'єкт дослідження – чинна Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5-9 класи; Модельна навчальна програма для

7-9 класів Нової української школи. Інтегрований курс літератури (українська та зарубіжна література) авторського колективу під керівництвом Т. Яценко, підручники з української літератури; методичні розробки викладання творчості Тараса Шевченка; праці відомих шевченкознавців.

Предмет дослідження – методичні аспекти викладання життя і творчості Тараса Шевченка.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення творчості Тараса Шевченка, рецепція його творчої спадщини й осмислення життєвого шляху в сучасній школі відбувається крізь зміну методичних парадигм, що простежується й у моделюванні чинних програм для середньої школи.

Методи дослідження. Для досягнення результатів щодо поставлених завдань використовуємо важливі для вивчення художнього тексту герменевтичний та інтерпретативний методи. Також задіяні загальні методи, що використовуються на емпіричному та теоретичному рівнях: абстрагування, аналіз, синтез.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять чинні програми з викладання української літератури в середніх навчальних закладах, чинні підручники з української літератури, нормативно-правова база з питань національно-патріотичного виховання («Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», «Стратегія національно-патріотичного виховання», розроблена АПН України, методичні рекомендації провідних вчених-педагогів та вчителів-практиків), а також найактуальніші дослідження творчості Тараса Шевченка. Важливим для нашого наукового дослідження є також документи «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі НУШ технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками» та Стандарт вищої освіти 014 "Середня освіта"¹.

¹ <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2024/04/17/HO-proyekt.stand.VO-014-serednya.osvita-bakalavr.17.04.2024.1.1.docx>

Наукова новизна одержаних результатів полягає в осмисленні методичних аспектів викладання творчості Т. Шевченка в кореляції з викликами й потребами сучасності.

Практична й теоретична цінність результатів дослідження. Результати нашого дослідження можуть бути використані під час проведення методичних семінарів, спецкурсів та у навчальному курсі з методики викладання української літератури.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, основної частини та висновків. У списку використаних джерел - 68 позицій.

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

РОЗДІЛ I. Рецепція творчості Т. Шевченка в сучасній школі: методичний аспект

В епоху стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, коли штучний інтелект починає відігравати все вагомішу роль у житті людини, коли науковці дають тривожні прогнози про досить наближені в часі до наших днів реалії, в яких ІІІ поступово витіснятиме людину зі звичних для нас сфер діяльності, слід особливу увагу звернути на сферу гуманітаристики. Дисципліни, що несуть у собі не тільки інформаційно-навчальну складову, але й формувальну, виховну, що забезпечують відчуття належності до нації, спільноти, уміння не тільки на рівні «раціо» кореспондувати із історичними уроками минулого, але й на рівні душі відчувати відповідальність за неповторність рідного слова, його краси, наповненості кодами й смислами, що промовляють тільки до тебе, як до носія цього неповторного національного коду, це, як на наше переконання, є важливими завданнями тих навчальних дисциплін, що об'єднуються загальним поняттям «гуманітаристика». І важливе місце серед них посідає українська література.

В жахливий час московської війни проти України, коли загрозеним стає саме буття нації, нашої Батьківщини, українська література, її викладання набуває особливої ваги: вона постає і свідченням «розстріляного відродження», й засторогою не довіряти агресорові, його підступним планам й деклараціям, завжди бути готовим дати відсіч ворогові, вона формує неситну віру в майбутнє України, потребу стати під знамена Високого Чину задля рідної землі, задля нашого буття під небом.

Незаперечним є внесок у методику викладання української літератури Н. Волошиної, Г. Клочека, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, Є. Пасічника, Б. Степанишина, Г. Токмань, О. Слоньовської, Т. Яценко, Ф. Штейнбука та

ін. Важливою у розрізі нашого дослідження є екзистенційно-діалогічна концепція методики викладання літератури (Г. Токмань), креативно-інноваційна стратегія викладання літератури, запропонована й удосконалена О. Куцевол, пошуки сучасного літературознавства й методики (А. Градовський, С. Жила, М. Жулинський, М. Ільницький, Г. Ключек, А. Лісовський, М. Наєнко, А. Ситченко, О. Юрчук та ін.).

1.1. Аналіз чинної шкільної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури для 5-9 класів. Кореляція із модельними навчальними програмами для 7-9 класів Нової української школи. (Інтегрований курс літератур: українська та зарубіжна літератури) авторства Т. Яценко) та шкільними підручниками

Чинна програма з української літератури для 5-9 класів² перш за все базується на врахуванні психолого-вікових особливостей учнів: закономірно, що знайомство із творчістю Т. Шевченка у п'ятому класі розпочинається вивченням пейзажної лірики – яскравих, сповнених зорових і слухових образів поезій «За сонцем хмаронька пливе...» та «Садок вишневий коло хати...». Під час вивчення цих творів реалізовується досягнення заявлених у передмові до Програми ключових компетентностей: « Концептуальна структура програми, її змістове наповнення передбачають: забезпечення можливостей для формування предметної (читацької) і ключових компетентностей; урахування вікових особливостей учнів, психології сприйняття ними творів художньої літератури»; «художні твори для текстового розгляду дібрано за принципами: естетичних критеріїв, жанрово-тематичної розмаїтості, урахування вікової психології, осучаснення змістового матеріалу». Першочерговим завданням учителя тут є «виховання естетичного смаку, усвідомлення естетичної насолоди від твору мистецтва,

² Українська література. 5-9 класи . Програма для загальноосвітніх навчальних закладів:<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>

спонукання до оптимістичного, життєствердного погляду на світ». Окрім того, вже на цих уроках учитель знайомить учнів з літературознавчими поняттями «порівняння» і «персоніфікація». Важливо розвивати в учнів уміння описувати власні почуття, викликані поетичним словом. Тому доцільними будуть саме такі форми роботи, що забезпечуватимуть реалізацію вказаних завдань. До прикладу, вдалим буде використання прийому «усного малювання» та виконання ілюстрацій до творів. Для учнів такої вікової категорії вдало підійдуть форми роботи, що розвивають асоціативне мислення (образ «хмароньки», що «червоні поли розстила» й наче кличе сонце спати не тільки важливий для пояснення художнього засобу – порівняння – але й сприятиме розвитку розуміння впливу природи на життя людини).

Програма пропонує використання презентацій про живописні твори Т. Шевченка, що дасть можливість пояснити (нехай на початковому рівні) «специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва». Ми ж вважаємо, що найдоцільніше використати картину Т. Шевченка «Низький берег острова Ніколая». Із біографічних відомостей Програма рекомендує використати епізоди із дитинства Т. Шевченка (джерелом можуть слугувати твори С. Васильченка «В бур'янах» або О. Іваненко «Тарасові шляхи»), нам же бачиться доцільною й адаптована до дитячого сприйняття розповідь про перебування Тараса Григоровича на засланні, на Косаралі, адже й картина, і поезія були написані саме у той період, окрім того, мотив розлуки з рідною землею розкриває нові можливості для емоційного проживання вірша, тим більше – враховуючи реалії сьогодення, коли багатьом нашим співвітчизникам довелося покинути свої домівки.

Опрацювання перлини Шевченкової лірики – «Садок вишневий коло хати...» є початковим етапом усвідомлення образу України у творчості нашого поета, наскрізного в «Кобзарі». Важливо донести це учням у адаптованій до їхнього сприйняття формі, адже з кожним наступним етапом знайомства із його творчою спадщиною й біографією образ України

поставатиме в різних іпостасях – в архетипних образах дому, хати, поля, в історичній іпостасі, у вимірах національної ідеї. Використовуючи запропонований ще свого часу Іваном Франком підхід до зорових та слухових образів цього твору, учитель формує у п'ятикласників емоційно-ціннісне ставлення до прочитаного. Важливо донести глибину, майже сакральне наповнення українського космосу, центром якого є родина, де людина постає органічно пов'язаною із довкіллям, з чудовою українською природою.

Серед заявлених у вступній частині Програми важливих складників мети шкільного вивчення української літератури є «формування гуманістичного світогляду старшокласників, долучення їх засобами художньої літератури до загальнолюдських і національних цінностей». Однак закладати підвалини цих цінностей слід уже у п'ятикласників, тому так важливо розставити саме вказані нами акценти під час вивчення ліричних творів Т. Шевченка.

У шостому класі творчість Шевченка представлена історичною поемою «Іван Підкова» та віршем, що становить власне шевченківський жанр думки – поезією «Думка («Тече вода в синє море...»)). Перший твір - невелика поема – справжній шедевр у творчості Кобзаря. Тут вирує стихія козацької волі – саме такий настрій передає вступна частина. Запорожці постають монолітною силою, керованою відчайдухом-отаманом. Своєрідним вступом до опрацювання тексту твору може стати розповідь учителя про перебування поета в Петербурзі, в якій учитель спробує, посилаючись на листи Шевченка, донести учням глибину поетової туги за Україною і те, що ця туга виливалася апеляцією до історичного минулого батьківщини, героїчних сторінок козацької звитяги. Розкривши історичну основу твору, учитель спонукає учнів до висловлювання суджень про риси й поведінку козацького ватажка; відтак пояснює особливості художніх засобів у зображенні штормового моря, бою. Важливо донести шестикласникам, що лицарські чесноти козаків – непроминальний духовний спадок і сьогоднішніх, і

прийдешніх поколінь українців.

Специфіку ліричних і ліро-епічних творів учителеві якраз буде легше пояснити на матеріалі саме так тематично й жанрово підібраних для вивчення в шостому класі творів. Доцільно на уроці використовувати суголосні тематично до вивчених поетичних творів малярські та музичні твори (картина О. Івахненка «Іван Підкова», пісня «Тече вода в синє море / Думка» на слова Тараса Шевченка. Виконує Олекса Керекеша).

У чинній Програмі зазначено: «Програма з української літератури для 5–9 класів спрямована на утвердження серед школярів культури читання. У середній школі важливо сформувати уявлення про читання як соціокультурну практику, важливий елемент повсякдення учнів та учениць. Для цього програма має бути захопливою, відповідати очікуванням сучасної молоді, яка живе в динамічному інформаційному світі. Нинішні школярі перебувають у полоні віртуального середовища, якому притаманна «кліповість», «клаптиковість», фрагментарність. Зрештою, сучасне життя постає світом «коротких» повідомлень, швидкоплинних новин. Не лише дитині, а й дорослому непросто розібратися в інформаційному огромі сьогодення. Тому настільки важливо навчити школярів читати, допомогти їм усвідомити, що читання – запорука успішного становлення в житті, чинник саморозвитку впродовж життя. Читання – не марнування часу, а можливість здобути безцінний психологічний, соціокультурний, зрештою, життєвий досвід. Крім того, читання творів у 5–9 класах дає естетичне задоволення й художню насолоду від спілкування з героями пропонованих творів. Завдання предмета «Українська література» – сприяти формуванню ціннісного ставлення до того, що відбувається навколо, розуміти, що події важливо пропускати через себе. У пам'яті лишається те, що має емоційне позначення»³. Наголосимо на двох важливих чинниках в контексті аналізу

³ Українська література. 5-9 класи .Програма для загальноосвітніх навчальних закладів:<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/ovnlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>

навчального матеріалу для 5-6 класів, а саме «кліповості», фрагментарності мислення, що формується сучасним інформаційним полем, своєрідним «інформаційним шумом», з якого вже не тільки дитині, але й дорослому вибратись важко. Якраз «емоційне позначення» є важливим засобом подолання такого «кліпового» сприйняття дійсності. Тому добір текстів для 5-6 класів цілком слушний: враховано вікові особливості сприйняття, яскрава візуальна наповненість образів цих творів, що сприяє розвитку емоційного інтелекту школяра. Важливою є й робота над виразним читанням текстів. Слушно зауважує І. Кошова : «діти мають відчуті глибину поетичного слова, зрозуміти поезію, відчитати разом з учителем її глибинні сенси; учитель має сприяти розвиткові чуття поетичного слова, формувати глибокий внутрішній світ дитини. Для реалізації цих завдань на уроці має бути створена особлива поетична атмосфера. Хочу наголосити, що вчитель має переживати й передавати текст щоразу як уперше, скільки б разів не доводилося його читати, адже для учнів він справді звучить уперше. І від першого натхненного прочитання його учителем залежить їхнє враження, сподобається він їм чи ні, захочуть вони його вивчити чи ні»[21, с. 165].

Зрозуміло, що вивчення біографії та творчості митця має відбуватися в контексті його доби – тому тяглість літературного процесу нової доби, що тільки розпочав своє становлення в Україні на початок XIX століття, обов'язково мусить бути врахована і при вивченні творчої спадщини окремо взятого письменника, який був його учасником і творцем. Певна річ, ґрунтовне ознайомлення з добою, коли жив і творив Тарас Шевченко, у зв'язку з віковими особливостями учнівського сприйняття матеріалу доцільне у 9 класі, однак короткі емоційні екскурси, інтегровані зв'язки з історією, зарубіжною літературою доречні й важливі у 5-6, 7 і 8 класах.

Саме починаючи із 7 класу учні знайомляться із виразною громадянською (національною) позицією Шевченка, чітко викладеною в його творі, що став заповітом для усіх грядущих поколінь українців – «Як умру, то поховайте..». Вірш «Мені тринадцятий минало» дає можливість подивитися

на творчість поета не тільки під кутом зору біографічним, але й зауважити жіночий образ, що в «Кобзарі» є одним із центральних і часто поєднується – Мадонни, Матері, України. Балада «Тополя» вводить семикласників у фантастичний світ народних переказів, й водночас це благодатний матеріал для розвитку емоційного, «проживального» досвіду учнів. Також зауважимо, що це перший твір баладного жанру, з яким вони знайомляться. Тому не можна, як на наш погляд, залишити поза увагою бодай короткі відомості про епоху романтизму та баладу як найактуальніший жанр раннього романтизму. Окрім того, учні вивчають твори зарубіжної літератури – доцільно провести відповідні паралелі.

Практичним результатом вивчення матеріалу на цьому етапі має бути розуміння семикласниками творчої постаті Шевченка, значення його спадщини для українського народу, емоційне проживання роздумів поета про його сирітську долю. Також учні мають уміти пояснити роль контрасту в художньому тексті, визначати жанрові ознаки балади, розкрити її фольклорну основу (зокрема й на рівні народно-поетичних засобів).

Серед біографічних відомостей Програма рекомендує вчителю зупинитися на таких важливих віхах його життя, як викуп з неволі, навчання в Петербурзькій академії мистецтв, вихід першого «Кобзаря»). На матеріалі аналізу «Заповіту» (до речі, у Програмі твір поданий за першим рядком поезії – адже «Заповітом» назвав його М. Костомаров уже після смерті Т. Шевченка) учні вчать визначати ідею як основну думку твору.

«Учні дискутують з приводу порушених у творах проблем; критично оцінюють тексти; зіставляють специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва».

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) вже у 2024/2025 навчальному році українська література в циклі базового предметного навчання (7-9 класи) увійшла як складова до інтегрованого курсу літератур. Інтегрований курс, як зауважує Т. Яценко, засвідчує «реалізацію інноваційних підходів до організації освітнього процесу в

реаліях Нової української школи» [61, с. 57]. Модельна навчальна програма «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук, Ірина Тригуб) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.12.2024 року № 1787) презентує саме інтегрований курс літератури.

Відтак розглянемо, які ж концептуальні засади навчання української літератури виокремлюють науковці й педагоги-практики. У статті Таміли Яценко, керівника авторського колективу, що розробив модельну навчальну програму «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти, наголошено: «У контексті сучасних освітніх пріоритетів мета навчання української літератури в 7 класі – розвиток компетентних читачів із усталеною потребою читання творів художньої літератури, національно свідомих громадян і патріотів України з гуманістичним світоглядом, здатних висловлювати власну критичну думку про прочитане, усвідомлювати національні та загальнолюдські цінності, утверджені в творах української літератури, застосовувати здобуті предметні знання та вміння в нових навчальних та життєвих ситуаціях» [67, с. 19]. Зрозуміло, що майбутні педагоги в процесі свого навчання мають і самі виявляти такі компетентності на високому фаховому рівні.

Звернемось до підручника «Українська література для 7 класу закладів загальної середньої освіти» авторів Т. Яценко, В. Пахаренка, О. Слижук, І. Тригуб та підручника, написаного цими ж авторами з інтегрованого курсу літератур – «Література (українська та зарубіжна): підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти» (цей підручник створено для пілотних шкіл НУШ). У цьому класі продовжується знайомство школярів із творчістю Кобзаря – однак пропонується вже твір на історичну тематику. В розділі «Історичне минуле» (в обох підручниках) школярам запропонували поезію «Розрита могила». Методисти радять акцентувати на таких моментах під час вивчення цього твору: «перша поїздка поета в Україну 1843 року,

осмислення трагічних наслідків знецінення історичної пам'яті про героїчне минуле України. Метафоричний образ незнищенності українського народу в поезії Т. Шевченка». Отже, досить виразно заакцентовано скерованість роботи на досягнення виховної мети – зокрема виховувати в учнів патріотизм і любов до Батьківщини.

Для вивчення творчості Кобзаря у 8 класі чинною Програмою запропоновано три твори: «Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії...» та «Думи мої, думи мої...». Модельна ж навчальна програма для 5-9 класів Нової української школи (за ред. Яценко Т.) пропонує для вивчення у цьому класі тільки баладу «Причинна». Звісно, що обсяг програми, інтегрованість української літератури у світову не дає можливості збільшити кількість творів Тараса Шевченка, однак «Причинна» вимагає й більше часу для її опрацювання. Також плюсом цієї програми є те, що твір Шевченка, яскравого романтика початків його творчості, вивчається тут як у контексті загального аналізу потужного європейського мистецького явища - романтизму, так і кращих взірців європейських митців-романтиків. Автори програми пропонують учителеві на вибір ознайомити учнів із сучасними українськими та зарубіжними баладами. У цій програмі, як і в аналізованій нами попередньо, не обійдено увагою міжпредметні зв'язки, зокрема продовжується поглиблення розуміння учнями специфіки мистецтва слова, живопису, музики (образотворче мистецтво – М. Бурачек «Рече та стогне Дніпр широкий»; музика – «Рече та стогне Дніпр широкий» (слова – Т. Шевченко, музика – Д. Крижанівський); театр – п'єса «Рече та стогне Дніпр широкий» (режисери – Л. Болобан, Л. Предславич; кіно – анімаційний фільм «Причинна» (режисер – А. Щербак). На цьому уроці також розпочинається глибше ознайомлення восьмикласників із біографією поета (розповідь про ранню творчість поета).

Для 9 класу вивчення творчості Тараса Шевченка є фундаментальним, і програма Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів охоплює його ключові філософські та політичні твори.

Натомість Модельною навчальною програмою «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук, Ірина Тригуб) вивчення творчості Т. Шевченка у дев'ятому класі не передбачено. Ця програма насичена яскравими творами світових митців-класиків, однак для вивчення творчості Шевченка тут відведено зовсім мало годин (у 7-8 класах), а в 9 класі вже вивчається література модернізму.

Навчальна програма «Українська література. 9 клас НУШ» укладена відповідно до модельної навчальної програми «Українська література. 7–9 класи» (авт. Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.) та враховує вимоги Державного стандарту базової середньої освіти. <https://vseosvita.ua/site/out?url=https%3A%2F%2Fimzo.gov.ua%2Fmodel-ni-navchal-ni-prohramy%2Fmovno-literaturna-osvitnia-haluz%2Fukrains-ka-literatura%2F>. Пропонує вивчення творів за тематичними блоками – у 8 класі творчість поета представлена в блоці «Бути самим собою» й об'єднана темою «Сила поетичного рядка». Тут представлені «Мені тринадцятий минало...», «Заповіт» і поема «Кавказ». У 9 класі у тематичному блокові «Незламне прагнення до волі» акцент на вивченні життєвого шляху поета, зокрема періоду заслання. Цікаво, що крім поезій «Готово! Парус розпустили» та «Доля» тут є тема «Документальна література про Шевченка».

Порівнявши основні чинні програми з української літератури, зауважимо: найповніше творчість Т. Шевченка представлена в чинній програмі за редакцією Р. Мовчан. Важливо й те, що тут застосовано хронологічний принцип підходу до вивчення творчої спадщини митця. Усі завдання, поставлені авторами цієї програми, повністю реалізовані й у підручнику для 9 класу авторського колективу за ред. О. Слоньовської.

Зупинемося детальніше на аналізові твору, який вважається першим поетичним твором, написаним Т. Шевченком, й пропонується для вивчення більшістю програм – баладі «Причинна». У результаті роботи над баладою учні повинні вміти визначати жанрові особливості, розкрити риси

романтизму в творі. Цікавим прикладом такого аналізу є його «сучасна інтерпретація», зроблена Г. Ключеком.

Так, при вивченні балади «Причинна» слід використовувати інтерактивні методи, задіювати візуалізацію художнього образу. І хоча сучасні розробки називають різні методи, видана ще в 1998 році книга Г. Ключека – посібник для вчителя «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація» – базується саме на методах, що розкривають візуальність Шевченкового поетичного мистецтва. Вчений говорить про кінематографізм, візуальність, синкретизм художнього мислення нашого митця. Слушна думка і про необхідність ознайомлення учнів із періодом ранньої творчості Кобзаря – «петербурзьким періодом»: «Не зрозуміють учні особливостей першого, «петербурзького» періоду творчості Шевченка – отже, і не усвідомлять сутності того надзвичайно важливого зламу в його світобаченні та й у творчих принципах, що відбудеться в період «трьох літ»» [19, с.11]. Г. Ключек вдається до «акцентування» – наголошення наважливіших аспектів вивчення матеріалу перед плануванням уроку. Такими «акцентами» є романтичне бачення Шевченком України, її людей; гуманістичний потенціал твору (розкриттю його сприяє авторський відступ, про що особібно треба наголосити учням, почснити, що таке авторський відступ), історія написання балади, особливості жанру й тропів, увага до звукопису, композиція твору, пейзажні замальовки. Учитель обов'язково розкаже учням історію написання музики на вступні рядки «Причинної».

Важливим етапом роботи над баладою Т. Шевченка є аналіз композиції твору. Учні вже знайомі з поняттям «романтичний пейзаж», тому цілком можуть пояснити, що ця частина твору є надзвичайно емоційно насиченою не тільки тому, що вказує на час, коли відбувалися події. Такий емоційно функціональний пейзаж є однією з жанрових ознак балади на загал, однак слід наголосити на виразно українських маркерах цього динамічного пейзажу.

Аналізуючи баладу, слід пам'ятати про органічну цілісність літературного твору, однак ця цілісність досягається окремими складниками. Тому важливо заохотити учнів до проведення дослідження саме вступного пейзажу, «внутрішніх образів» тексту: до прикладу, з'ясувати, чому слово «реве» стоїть на першому місці, який ефект від його використання. Вже у цих початкових рядках балади міститься відповідь й на питання народності поезії Т. Шевченка (образ «Дніпр широкий» реципійований із народно-пісенної спадщини, зосібна в українському фольклорі часто вживається усталений вираз «степ широкий» - як підкреслює Г. Ключек, «природна енергетика фольклорної образності включилась у суто авторський текст, з'єднались образні енергії різного походження – фольклорного і образного» [20, с. 30]). Звукові образи – ревіння розбурханого Дніпра, завивання сердитого вітру – створюють виразну експресію, посилену динамікою руху хмар, майстерно переданої появою і зникненням «блідого місяця» на небі, порівнянням небесного світила із човном, вербами, що гнуться додолу під напором шаленого вітру. Важливо, щоб учні могли зануритися у стихію Шевченкового слова, зрозуміли, як окремі мікрообрази (зорові й слухові) створюють образ маркованої романтичною поетикою ночі. Тут і виразно українські прикмети – високі верби, могутня ріка, що часто в поетичних текстах підноситься до рівня символу України. Учнів слід скерувати до осмислення того, яким же чином ці розрізнені, окремі зорові й слухові образи так органічно поєднуються в картину розбурханого Дніпра, як спрацьовує тут енергія вираження та зображення. Цікаво було б запропонувати їм передати цей опис шляхом «розкадрування» на окремі кінокадри – тобто, запитати, якщо б їм довелося знімати фільм, з яких кадрів він би складався?

Нічний опис штормового Дніпра моделює простір таким чином, що він постає динамічним й водночас не залишає жодної лакуни: охоплює землю і небо, при чому увагу учнів слід скерувати на те, що і земля (Дніпро, верби) і небо, тобто світ горішній і долішній, постають в дзеркальному відображенні - хвилі внизу – і їх дзеркальне відображення – хмари – на небі, й недарма

блідний місяць порівнюється з човном. Окрім того, небесне світило підкреслює хронотоп, час дії – ніч: «Романтизм цієї картини увиразнився, бо в утворюваному внутрішньому світі фрагмента з'явилися такі типові для романтизму ознаки, як місячна ніч та генерований нею тривожно-утаємничений настрій. Він ще більше посилюється в останній, третій строфі вірша» [20, с.35]. Цікаво, чи помітять учні, як вписується у звуковий ряд пейзажу образ тиші, що водночас указує і на найглухіший період ночі (до третіх півнів). Свого часу ще Іван Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» розкрив таємницю художньої сили рядків, якими описана тиша («*Ще треті півні не співали, Ніхто ніде не гомонів*»): поет викликає в нашій уяві слухові образи й одразу ж заперечує їх наявність, й у цій тривожно-моторошній тиші як знаки біди доносяться з гаю перекликання сичів і скрип ясена.

Григорій Ключек пропонує подивитися на структуру шевченкової балади як на зразок і кіномистецтва: динамічна зміна картин, використання перспективи (гай і гора видніються здалеку, вони є темним тлом для появи людської фігури – «щось біле блукає»). Зауважмо, як згодом початкова картина буряної ночі змінюється на картину природи в абсолютній тиші, а заключний пейзаж твору сповнений енергетики оновлення природи, пробудження зі сну й звільнення від влади нічного жаху. Як підкреслює вчений, поет «ретельно дотримується того, що можна назвати логікою пейзажного малюнка». Запропонований метод роботи вивчення твору крізь призму художньої деталі, названий дослідником «**під мікроскопом**», видається нам дуже доречним і вдалим для вивчення баладного світу Шевченка та його інтимно-особистісної лірики. Такий принцип доцільно застосовувати і для вивчення лірики Шевченка («За сонцем хмаронька пливе...», «Садок вишневий коло хати...» та ін..). Наведемо тут як приклад аналіз вірша «Ісаія. Глава 35». Цей твір написаний як наслідування біблійного пророка – «подражаніє». Творів такого жанру, пов'язаного з пророцтвами старозавітних пророків, у «Кобзарі» є кілька (включаючи й

«Давидові псалми»). Однак саме наслідування Ісаїї можна назвати «гімном вільній людині на вільній землі» (Г. Ключек). Доречним тут буде і типологічне зіставлення двох текстів – тексту біблійного й поетичного. Зауважимо, що це пророцтво – одне із небагатьох, де передвіщається прихід Правди й Царства Господнього на землі. Настання блаженства Божого у пророка показано через конкретні ключові образи («розплющатся очі сліпим і відчиняться вуха глухим»; «буде скакати кривий, немов олень», «буде співати безмовний язык», «води в пустелі заб'ють джерелом, і потоки в степу! І місце сухе стане ставом, а огненний край – збірником вод джерельних», «літoviще шакалів, в якому спочивали, стане місцем тростини й папірису», «і буде там бита дорога та путь, і будуть її називати дорога свята, - не ходитиме нею несистий, і вона буде належати народові його; не заблудить також нерозумний, як буде тією дорогою йти»). Під час вивчення Шевченкового «подражання» учні, прочитавши два тексти, отримують завдання поміркувати, чи образна система поетичного тексту реціпіювала наведені вище ключові моменти образного світу біблійного тексту, як поет трансформував деталі, наповнюючи їх національним колоритом, які нові образи актуалізували смисл пророцтва.

Виходячи із завдань сьогодення, вимог НУШ щодо інтегрального вивчення літератури, детальніше зупинимось на цій проблемі, адже Шевченко був не тільки обдарованим поетом, прозаїком, але й художником – тому це багатогранне обдарування таки слід розглядати у вимірах синтезу мистецтв. Окрім того, дослідники зауважують композиційну близькість його поетичних текстів до кінематографічних кадрів. Проблема взаємозв'язку різних видів мистецтва має давню генезу – ще в добу античності грецькі філософи порівнювали поезію та живопис. Аристотель бачив їх спільність у наслідуванні («Поетика»), його думки знайшли продовження у працях Філострата Старшого та Філострата Молодшого. Відомий вислів - проблема взаємозв'язку різних видів мистецтва - має давню генезу: ще в добу античності грецькі філософи порівнювали поезію та живопис. Аристотель

бачив їх спільність у наслідуванні («Поетика»). Пізніше цю ідею знаходимо у Лессінга: «Малярство – це німа поезія, а поезія – промовисте малярство». В епоху Відродження порівняння цих двох видів мистецтва, цікавість до цієї теми не вгасає – свідчення тому й відомий трактат Леонардо да Вінчі «Суперечка живописця з поетом, музикантом і скульптором». Видатний німецький мислитель ХУІІІ ст.. Г.-Е. Лессінг у трактаті «Лаокоон, або Про межі малярства й поезії» по-іншому розглядає це питання.

Поетична спадщина Шевченка налічує понад 240 творів, а мистецька – близько 1200 робіт. На проблему візуальності Шевченкової поезії чи не першим звернув увагу І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості», відтак на початку ХХ ст.. заговорив про це В. Базилевський (проаналізувавши «Причинну» як ряд кінокадрів), у наші дні з'явилися праці Лесі Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (2008) та Г. Клочека «Поетика візуальності Тараса Шевченка».

Саме крізь призму кінематографічного монтажу аналізує поему «Катерина» Г. Клочек. Дослідник справедливо зауважує, що над цим твором «нависає цікавий інтерпретаційний досвід». Ми можемо до цього досвіду інтерпретацій додати ще й структуральний, у поєднанні з національно-екзистенційним, зроблений П. Іванишином щодо картини «Катерина».

Йдучи за монографією Г. Клочека, можна проаналізувати «підтекстові смисли в інтерпретаційному дискурсі циклу «В казематі»», зупинившись на мотиві покинутості фольклорно-побутових поезій циклу. Особливим епіцентром роботи над текстами Шевченка у цьому тематичному блоці – проблема візуальності – є опрацювання вірша «Садок вишневий коло хати» (тут треба підключити також аналіз цього твору І. Франком та Содоморою). Працюючи над поезією періоду заслання, зупиняємось на творах «У Бога за дверима лежала сокира» та ще декількох, написаних у косаральському періоді. Це вірш «І небо невмите, і заспані хвилі...» та «За сонцем хмаронька пливе...». Важливо, що запропоновані твори мають певну

«проекцію» в малярських картинах, тому важливою формою роботи є типологічне зіставлення творів поетичних і живописних.

Сучасні методичні розробки спрямовані на те, щоб відійти від сухої біографії та допомогти підліткам побачити живі сенси, актуальні для України сьогодні. Якщо раніше в методиці викладання біографічного матеріалу про письменника переважав наближений до лекції метод – розповідь учителя, то сьогодні застосовується інтерактивний інструментарій. Це може бути проектна діяльність (до прикладу, дев'ятикласники можуть підготувати презентацію «Шевченко - художник»), віртуальні екскурсії місцями, де перебував поет (до прикладу, інтерактивна карта «Шевченко на засланні»). Однак і традиційна розповідь учителя, поєднана із виконаними учнями завданнями, важлива. Звісно, вона має бути цікавою, з акцентуванням найважливіших подій у житті поета.

Дослідимо, як дотримано цих підходів у шкільному підручнику авторського колективу за ред. О. Слоньовської. Тут матеріал про життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка подано не просто за основними біографічними віхами – авторка постійно наголошує концептуальні моменти, що є важливими для розуміння життєпису письменника, народження його таланту, чинників, що впливали на становлення світогляду, вироблення яскравого індивідуального стилю. Доречним є акцент на зміні, що відбулася в ідейно-тематичному скеруванні творчості митця після першої поїздки в Україну, ілюстрація конкретними подіями, розповідь про заслання, орсько-аральський період творчості. Творчість Шевченка подана тематичними блоками – «Художній світ ранньої ліро-епіки», «Було колись – в Україні ревіли гармати...», політична сатира, «Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка», «Особистісна лірика Т. Шевченка періоду арешту й заслання та після повернення з нього», «Біблія в житті Шевченка». Важливим для формування розуміння учнями ролі Шевченка в національному відродженні та його світової величі є розділ «Світова велич українського поета».

Звернемось до проблеми вивчення життєпису Т. Шевченка, періодизації його творчості. Тут виразно простежується креативно-інноваційна стратегія подачі матеріалу. Подача готової інформації поєднується із елементами дискусії, з використанням методів та прийомів активізації творчого потенціалу учнів. Матеріал, вивчений у 5, 6, 7, 8 класах (маємо на увазі ті коротенькі біографічні відомості) пригадується учням шляхом діалогу, вчитель не просто переповідає матеріал про творчий шлях письменника, періодизацію його творчості – адже тут міститься чимало можливостей для розвитку в учнів критичного мислення, для відповіді на чимало провокативних запитань, з якими вони можуть зіткнутися (до прикладу, інтерпретація походження поета у фільмі «Таємниця Генія Шевченка», відмова польського перекладача Сирокомлі перекладати «Гайдамаки», версія про «невдячність поета царській родині за викуп з неволі»), цікавих біографічних відомостей, що вплинули на появу окремих творів («Не женися на багатій...» й історія взаємин із Теодозією Кошиць, доля двоюрідної Тарасової сестри Катерини й поема «Катерина» та ін.). Тут застосовується методика формування критичного мислення. Упродовж уроку використовуються презентації. Так, важливу роль у засвоєнні матеріалу про два періоди заслання відіграє демонстація інтерактивної карти експедиції на Косарал. Таким чином реалізовується екзистенційно-діалогічна парадигма як одна з основ навчання літератури, розвиток критичного мислення як один із аспектів, що детермінує удосконалення особистісних якостей здобувачів освіти.

Проаналізувавши основні чинні програми з української літератури (зокрема в розділах, присвячених вивченню життя і творчості Т. Шевченка), можемо стверджувати, що творчість Кобзаря, як і його життєвий шлях, подається з позиції загальної мети навчання в школі – формування гуманістичного світогляду учнів, «долучення їх засобами художньої літератури до загальнолюдських і національних цінностей». Однак щодо «національних цінностей», зауважимо, що найповніше ця мета все-таки

реалізована в програмі авторського колективу за редакцією Р. Мовчан (Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів:<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>). Перевагою цієї програми є, як на наш погляд, і те, що тут застосовано історико-хронологічний підхід як основний, ураховано історико-літературний контекст (зосібна це стосується програми 9 класу, де творчість і біографія Шевченка розглядаються найповніше).

Усі чинні програми з української літератури також скеровані на естетичний розвиток учнів, їх духовне збагачення, сприяння «активному становленню й самореалізації в сучасному світі». Усі розробники програм як найважливіші завдання викладання літератури в школі наголосили (й урахували у підборі навчального матеріалу) такі: робота вчителя має бути скерована на зацікавлення учнів художніми текстами, напрацювання навичок роботи з текстом, формування читацької культури, національної самосвідомості, культури, світоглядних орієнтирів, розвиток естетичного смаку, «формування гуманістичного світогляду, духовно багатой особистості, з високими загальнолюдськими морально-етичними орієнтирами, сприяння національному самоусвідомленню та стійкому відчуттю приналежності до європейської спільноти», розвиток критичного мислення, формування культури полеміки, розвиток навичок самоосвіти.

Також важливим для програм є світовий, конкретно – європейський культурний контекст, адже розглядати творчість такої знакової постаті, як Т. Шевченко, не можна тільки в локальних рамках імперської доби (нагадаємо, Україна в цій добі була колонією Російської імперії). Контекстом для творчої постаті нашого визначного митця є широке коло європейських культурних діячів як XIX, так і попередніх століть, тих, чиї інтенції були скеровані на творення підвалин для самоусвідомлення національної ідеї. Як слушно констатували автори програми, «Випускник основної школи – це

патріот України, який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів; компетентний мовець, що вільно спілкується державною мовою, володіє однією чи кількома іноземними мовами, має бажання і здатність до самоосвіти, виявляє активність і відповідальність у громадському й особистому житті, здатний до підприємливості й ініціативності, має уявлення про світобудову, бережливо ставиться до природи, безпечно й доцільно використовує досягнення науки і техніки, дотримується здорового способу життя. Мета вивчення української літератури в школі – формування компетентного читача; підвищення загальної освіченості молодого громадянина України, досягнення належного рівня сформованості вміння прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, культури, розширення культурно-пізнавальних інтересів школярів; сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі; виховання національно свідомого громадянина України; формування і ствердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей»⁴.

1.2.Сучасні інноваційні технології на уроках вивчення творчості Т. Шевченка. III як провокація і помічник

В умовах сучасного освітнього процесу особливої ваги набувають інноваційні технології. Сучасні вчителі трансформують вивчення творчості Тараса Шевченка – актуальним стає образ Шевченка модерного, сучасного, що резонує своєю усією іпостассю (і навіть зовнішністю) із інтересами молоді. Однак це намагання дистанціюватися від «шаблонного сприйняття» іноді буває майже на межі. Таке балансування, до прикладу, демонструють роботи художника Андрія Єрмоленка (серія, де поет постає в різних поп-образах: Будди, Елвіса, Супермена).

⁴ Українська література. 5-9 класи .Програма для загальноосвітніх навчальних закладів:<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>

Освітняни адаптують уроки під діджитал-формати, фокусуються на актуальності текстів під час війни, проводять паралелі з поп-культурою, роблячи класика ближчим до молоді.

Серед ключових підходів сучасних педагогів у викладанні творчості Т. Шевченка – мультидисциплінарність (СТЕМ-підхід): інтеграція літератури з точними науками. Наприклад, аналіз віршів через призму математичних структур або створення 3D моделей (7 активностей до тематичного заняття «Тарас Шевченко з телементами STEM» - **сайт znayshov.com**). Популярними серед учителів є діджиталізація та гейміфікація: так, замість традиційних конспектів учні створюють інтерактивні карти «Шляхами Шевченка», грають у тематичні квести, розгадують квізлети за творами або створюють стікерпаки за мотивами поем (**сайт Освіторія Медіа** - «Крутезні сценарії уроків про Тараса Шевченка, які учні проситимуть повторити ще»). Також часто використовується образ «4 ампула»: уроки, де поета розглядають як художника, поета-романтика, та звичайну людину з її захопленнями та слабостями. Це руйнує стереотип «канонічного» портрета. (**платформи Освіторія Медіа, На урок**). Важливим залишається актуалізація текстів (**Всеосвіта**), що сконцентровується на аналізі творів крізь призму сьогодення. Візуалізація та емпатія використовує сучасний візуальний контент. Через вивчення малярської спадщини поета учні глибше розуміють епоху та бачать його як новатора візуального мистецтва.

Серед найкращих інтерактивних форматів та розробок, які використовують сучасні педагоги, можна виділити такі: інтегровані уроки – дослідження та квести. Так, як приклад можна навести відхід від лекційного викладання до командної роботи. Проєкт «Інтерактивний урок «Тарас Шевченко та його друзі» » від медіа **Нова українська школа** подає Шевченка людиною у колі однодумців та соратників, фокусуючись на цінностях дружби, свободи та взаємопідтримки. Платформа **На Урок** пропонує урок-дослідження «Творчість Тараса Шевченка від А до Я». Це готова розробка уроку учительки Анастасії Гаврилець.

Мусійчук Є.В., вчителька Судилівської загальноосвітньої школи, пропонує на платформі **«На Урок»** конспект уроку із вивчення послання «І мертвим, і живим...», Назаренко В. Ф. на платформі «Всеосвіта» презентувала урок на тему «Життя та творчість Тараса Шевченка». Цікавими є групові проєкти – Шуліка Л. пропонує навчально-дослідницький проєкт «З погляду вічності» - опрацювання біографії митця за спогадами. Можемо стверджувати, що найактуальнішими інструментами в сучасній методиці вивчення творчої постаті Тараса Шевченка є інтерактивні інструменти (проектна діяльність, віртуальні екскурсії, творчі завдання). Цікавою формою роботи є заміна стандартного конспектування на метод «Профіль у соцмережах».

На допомогу і викладачеві, й учителеві засновано сайт **«Поєднання творчості Тараса Шевченка і сучасних технологій»** <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/> (7 березня 2025). Цей перспективний напрямок можна використати для нових способів інтерпретації творчості письменника, для популяризації його творів.

Автори сайту пропонують такі види роботи: 1. Генерація текстів у стилі Шевченка шляхом використання таких моделей ШІ, як: ChatGPT, DeepSeek, Gemini. На основі поезії Шевченка ШІ може створити новий вірш, натхненний мотивами свободи, кохання, картин природи у шевченковому стилі. Як приклад, наводиться вірш «Мені тринадцятий минало»⁵:

Як я, хлопчина-сирота,
В степу широкім пас ягнята,
Де волі й правди вже нема.
І сонце гріло, наче мати,
Та серце плакало в мені,
Бо бачив я, як люті кати
Народ мій гнуть у чужині.
Аж ось дівчина чорноброва,
Мов та калина, розцвіла,
І засміялась, мов обнова,
І в душу радість принесла.

⁵ <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/>

Вона сказала: «Не журися,
Козаче юний, не журись!
Ще встане правда, наче з криці,
І волі світло запались!»
І я повірив їй, дитині,
І серце знов забилося в грудях,
І мрії стали, мов перлини,
І віра в краще не згасла.
Отак, тринадцятим літами,
Я вперше волю відчув в ній,
В словах дівчини, мов між нами,
Заграв козацький, вольний стрій.

(Версія віршу в стилі Т. Шевченка написана мовною моделю ШІ – Gemini).

Для учнів це може слугувати прикладом того, як в мережі Інтернет поширюються фейкові вірші, що приписують авторству Шевченка. Також учні можуть тренуватися в ідентифікації Шевченкового стилю: хтось із них отримує завдання використати ШІ для написання вірша в стилі Шевченка, інші ж мають розпізнати серед контексту поезій Кобзаря фейк.

Ще однією формою використання ШІ може бути аналіз творів Т. Шевченка за допомогою ШІ. Як приклад, розробники сайту пропонують аналіз твору «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» **від мовної моделі на основі штучного інтелекту DeepSeek**. Учні можуть зіставити зроблений ними аналіз і пропозицію від ШІ, висловити власні міркування щодо якості.

Штучний інтелект може допомогти перекладати твори Шевченка на інші мови, зберігаючи їхню художню цінність (наприклад: Уривок вірша «**Тополя**» (1840)), може створювати аудіоверсії віршів і поем Шевченка за допомогою технологій Text-to-Speech (TTS) для безкоштовної озвучки тексту TTSMaker <https://ttsmaker.com/uk>.

Також «штучний інтелект може стати основою для створення інтерактивних додатків, що допомагають вивчати твори Шевченка через вікторини, тести та ігри. Надають пояснення до складних слів або історичних подій, згаданих у текстах. Пропонують персоналізовані рекомендації для

читання»⁶. Як приклад пропонується вікторина, інтерв'ю: (DeepSeek буде ведучим, а ChatGPT-буде говорити від імені Тараса Шевченка. При формуванні тексту від імені Тараса Шевченка ChatGPT спирався на його біографію та творчість, зокрема на його поетичні твори, які відображають його погляди та прагнення щодо майбутнього України. При підготовці відповідей ШІ використовував наукові та авторитетні джерела, посилання яких можна побачити у відповідях»⁷).

Тест «Кобзар у деталях» також розроблено ШІ – він є інструментом для перевірки знань про поета й водночас має інформативне призначення: дає можливість дізнатися щось нове про життя і творчість Шевченка.

Ще одна цікава форма роботи – «віртуальний Шевченко»: за допомогою ШІ можна створити віртуального аватара Тараса Шевченка, який читає свої вірші, відповідає на питання про своє життя та творчість, про епоху, в якій йому довелося жити й творити.

Також штучний інтелект може написати музику до творів Шевченка. Розробники сайту пропонують проаналізувати створені ШІ музичні композиції та збірку пісень, написаних музикантами на основі віршів Тараса Григоровича Шевченка. В дужках подаємо цю збірку (Заповіт – Balsam; Не нарікаю я на бога – КОМУ ВНИЗ; Думи – Артем Пивоваров x DOROFEEVA; Кохайтеся чорнобриві – KRISTONKO; Садок вишневий – Мертвий Півень; Тече вода з під явора – Мар'яна Коробйова; Ой тумане – Театр пісні «Джерела»; Чим пахне лють – [FLUSH]; Бандуристе орле сизий – Національна заслужена капела бандуристів України ім. Г.І. Майбороди). Отже, ШІ можна успішно й вдало використовувати як складник інтерактивних методів: залучати до створення проблемних ситуацій, для перевірки знань, для активізації уваги й зацікавлення матеріалом. Інтерактивні способи популяризації творчості Шевченка можна вдало використовувати й у позааудиторний час: в гуртках, у підготовці мистецько-

⁶ <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchnoho-intelektu/>

⁷ Там само

культурних заходів: «Поєднання творчості Шевченка і штучного інтелекту — це не лише спосіб зберегти його спадщину, але й можливість відкрити її для нових поколінь у сучасному, цифровому форматі. Завдяки технологіям ми можемо оживити слова Кобзаря, зробити їх більш доступними та зрозумілими для сучасного читача. Штучний інтелект допомагає аналізувати тексти, знаходити в них нові сенси, створювати інтерактивні матеріали та навіть генерувати візуальні образи, натхненні поезією Шевченка, створювати меми, комікси чи знімати буктрейлери за мотивами творів.

Це відкриває нові горизонти для вивчення його творчості: від інтерактивних тестів і цитат для соціальних мереж до цілих віртуальних екскурсій місцями, пов'язаними з життям поета. Таким чином, Шевченко стає ближчим до кожного з нас, незалежно від віку чи місця проживання».⁸ Тут наведемо як інструментарій для створення відповідного контенту, який може бути використаний під час вивчення творчості Тараса Шевченка у середній школі:

[DeepSeek;](#) [Gemini](#) [ChatGPT](#) [Copilot від Bing](#)

[Playground AI](#) [Leonardo AI ;](#) [Firefly ; TTSMaker](#)

Використати можна також:

1. [Платформи наукової літератури на основі ШІ](#)
2. [10 безкоштовних інструментів на основі штучного інтелекту для пошуку інформації](#)
3. [Вільний доступ до AI: 20 найкращих інструментів](#)
4. [Безкоштовні нейромережі для зображень](#)
5. [Штучний інтелект у фокусі: наукові публікації викладачів БДПУ](#)
6. [Курси про штучний інтелект.](#)

Якщо аналізувати сучасні інноваційні технології, то можна зауважити, що найбільший рівень самостійності опрацювання пропонує якраз метод проектів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

⁸ <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchnoho-intelektu/>

Використання цього методу для вивчення творчості митця збільшує реальні можливості досягти усвідомлення учнями теми, зрозуміти «текст і контекст», збільшує виховний ефект прочитаного, розвиває дослідницькі навички, стимулює зацікавлення молоді художньою літературою.

Важливим аспектом сучасної освітньої діяльності є дистанційне навчання. Тому цікавим є дослідження технології дистанційного навчання, її компонентів, яке пропонує учителеві й викладачеві О. Куцевол у праці «Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): Навчальний посібник». Науковець розкриває можливості використання засобів комунікаційних технологій на мережевій основі (електронна пошта, теле- і відеоконференції, чати, засоби пошуку інформації, доступу на файлові сервери, бази даних); віртуальних засобів (віртуальні бібліотеки, музеї, екскурсії, електронні книги, електронні навчальні системи); засобів віртуального педагогічного спілкування (дистанційні іспити, веб-семінари, проєктні віртуальні групи тощо), технологію кейс-уроків, STEM-освіти, аналізує можливості Інтернет-ресурсів при вивченні літератури (зокрема використання електронних бібліотек як України, так і закордонних).

Чи не найповнішим із сучасних методичних посібників у плані насичення інформаційно-методичним і дидактичним матеріалом є праця авторів Л. Башманівської та А. Усатого «Методика навчання української та зарубіжної літератури у закладах освіти». Нова освітня парадигма викладача словесності детермінує важливість культурознавчої, літературознавчої та комунікативної компетентностей, на яких зроблено в посібнику особливий акцент. Автори враховують специфіку літературних родів і жанрів, тому розглядають сучасні підходи до аналізу епічних, ліричних та драматичних творів, аналізують методичні особливості проведення навчальних занять з літератури. Так, пропонуються, окрім традиційних форм занять, нові стратегії, інтерактивні методи, спрямовані на формування критичного мислення (метод проблемного навчання, дискусії, рефлексії, метод дебатного

навчання). Адже подача тільки готової інформації не сприяє виробленню навиків самостійного аналізу.

Цікавими є також викладені тут методичні поради щодо теоретико-літературної підготовки, вивчення біографії та індивідуального стилю письменника, класифікації сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, їх основні різновиди: комп'ютерні, мультимедійні, аудіовізуальні, телекомунікаційні, дистанційні методики та технології, які має використовувати сучасний вчитель літератури. Це як традиційні методи (словесний, наочний, практичний), так і інтерактивні (робота в групах, інтерактивні презентації, мозковий штурм); метод контролю і самоконтролю; а також інноваційні педагогічні технології; інформаційно-комунікаційні технології. Також учитель може використати у своїй роботі (зокрібно під час проведення культурно-мистецьких заходів) посібники Ольги Куцевол «Вивчення життя і творчості великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани» та Богдана Мельничука «Українська поетична шевченкіана».

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Аналіз чинних програм з історії української літератури в тематичних блоках «Життя і творчість Тараса Шевченка» показав, що в 5-6 класах вибір навчального матеріалу здійснюється у відповідності до психолого-вікових особливостей учнів. Так, вивчення пейзажної лірики покликане розвивати у школярів творчу уяву, відчувати красу слова й словесного образу, підготувати учнів до початкового розуміння архетипної основи творчості поета, зокрема тієї, що становить осердя українського космосу буття («За сонцем хмаронька пливе», «Садок вишневий коло хати»). Можемо стверджувати, що для всіх програм властивий такий підхід: у 5-6 класах учні вивчають пейзажну й біографічну лірику; 7-8 клас – відбувається знайомство з історичною тематикою (в окремих програмах – з баладною творчістю).

Однак у 8-9 класах різниця в підходах до вивчення творчості Т. Шевченка – відчутна. Програма авторів Яценко Т. О., Пахаренка В. І., Слижук О. А. фокусується на літературознавчому аналізі в контексті загальнолюдських та національних цінностей. Програма авторів Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В. — передбачає глибоке розуміння змісту та форми художніх творів. Однак ці програми відрізняються від програми за редакцією Р. Мовчан набагато меншим корпусом творів поета, запропонованих для вивчення. Деякі школи обирають модельні програми інтегрованих мовно-літературних курсів (об'єднання української, зарубіжної літератури та рідної мови). Що ж до таких інтегрованих курсів, то, проаналізувавши програму за редакцією Т. Яценко, можемо зауважити, що інтегровані курси не містять достатньо матеріалу, на якому можна було б реалізувати заявлене у преамбулі програми національно-патріотичне виховання. Тих кількох творів на історичну тематику, що запропоновані для вивчення у 7, 8 класах (тим більше, у 7 класі балада «Причинна»), зовсім мало не тільки для досягнення вказаної виховної мети, але й для простого ознайомлення із творчим спадком митця. У 9 класі за цією програмою творчість Шевченка взагалі не вивчається. Можемо сказати, що найповніше

матеріал представлений у чинній програмі за редакцією Р. Мовчан. Можна також позитивно згадати в цьому аспекті й «нушівську» програму за редакцією О. Заболотного.

Також у першому розділі ми показали, як може використовуватись ШІ на уроках, як можна застосувати цей інструмент для економії часу, оптимізації навчального процесу. Ми розкрили специфіку використання інтерактивних методів навчання (дискусії, аналіз конкретних ситуацій, створення проблемної ситуації, мозковий штурм, робота в командах, літературна гра, рольові ігри, міні-постановки). Можемо стверджувати, що у процесі вивчення життєво-творчого шляху Т. Шевченка також реалізовується екзистенційно-діалогічна парадигма як одна з основ навчання літератури в закладах освіти, забезпечується розвиток критичного мислення як один із аспектів, що детермінує удосконалення особистісних і професійних якостей. Важливим аспектом сучасної освітньої діяльності є дистанційне навчання. Тому цікавим є дослідження технології дистанційного навчання, її компонентів, яке пропонує магістрові, учителеві й викладачеві О. Куцевол у праці «Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): Навчальний посібник».

РОЗДІЛ II. Творчість Тараса Шевченка крізь призму гуманістичних ідеалів та національно-патріотичних запитів доби

У межах досягнення практичних результатів навчання можемо констатувати, що вивчення творчості Тараса Шевченка забезпечує реалізацію і такого важливого завдань, як національно-патріотичне виховання. Справедливості заради, наголосимо, що ця проблема фактично піднімається чи не на кожному занятті, присвяченому творчості нашого великого Кобзаря.

Свого часу Євген Маланюк написав, що «єдиним ліком проти всіх (...) національних хворіб є саме вогняна, вулканічна (...) поезія Шевченка – і до цього часу – тільки вона одна і ніяка інша. (...) Між генієм та сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що вона здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагнень, її духу. Несмертельні твори нестерельних митців, живучи у віках, перетоплюють у свідомості сучасників невинну еволюцію» [26, с. 115-116].

2.1 Ідея нації в «Кобзарі»

Отже, розпочинаючи вивчення творчої постаті Кобзаря у 9 класі, учитель має розкриваємо роль і місце Тараса Шевченка в українській духовній культурі, його внесок у розвиток національної літератури, універсалізм його поезії (тобто наповненість загальнолюдськими, гуманістичними ідеалами). Для досягнення поставленої мети використовуємо праці О. Забужко «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу», І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість», Ю. Бойка «Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури», Д. Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря. Містика лицарства запорозького», В. Барки «Правда Кобзаря» та ін.

Наголошуємо, що його творчість і життєвий шлях стали потужним джерелом національного самоусвідомлення, часто – символом України, й водночас у ній присутній увесь спектр найважливіших загальнолюдських цінностей.

В історії кожної з європейських націй основоположну роль зіграли «творці національно-консолідуючого авторського міфа» (О. Забужко), постаті, що стали символами своїх країн. Гомер, Данте, Сервантес, Мольєр, Гете, Гайне... Вшановуючи 150-літній ювілей Віктора Гюго, Андре Моруа написав такі рядки: «Ще ніколи країна і творчість поета не були пов'язані так тісно. Він був свідком нашої боротьби, луною нашого ремствування, співцем наших епопей. Він сповна виразив ідею нашої вітчизни і правду нашого буття». У випадку Шевченка ці рядки не зовсім справедливі: адже він, прийшовши на світ в добі, коли Україна, здавалося, вже «лежала в могилі», був не свідком боротьби – а її натхненником у століттях, він був не «луною ремствування» – а гнівним покликом, полум'яним кличем порвати кайдани соціальної й духовної неволі, відродити колишню славу України й примножити її в майбутніх часах. Однак останні рядки – справедливі: бо він таки сповна виразив «ідею нашої вітчизни і правду нашого буття». Тому Шевченко був і залишається центральною духовною постаттю нашої історії та культури. Своїм високоморальним «Кобзарем», своїм апостольським подвигом Шевченко врятував націю від знедуховлення, від зникнення й розчинення в агресивному москальському середовищі.

У праці Оксани Забужко виразно наголошена ця домінанта його творчості: «саме Шевченкові належить в українській інтелектуальній історії честь відкриття цього синтетичного погляду на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в універсально «відкритому» часі континуум, саме в лоні Шевченкового міфа відбулося зародження того, що можемо з повним правом визначити як українську національну ідею» [18, с. 102].

Розкриваючи ідею нації у творчості Т. Шевченка, слід використати також праці Д. Донцова «Шевченко і наша генерація», «Козак із мільйонна свинопасів», «Ідеї Шевченка про Бога і націю», «Поет лицарства українського» та Є. Маланюка. Зауважимо, попереджаючи закиди про надмірну заідеологізованість, що вивчення творчої постаті Т. Шевченка (як,

зрештою, й усієї української літератури) без національної (навіть націоналістичної) ідеології призведе до вивалашування глибинного змісту тієї творчості й спотворить досягнення ключових компетентностей, унеможливить правильну реалізацію виховання національно свідомих громадян України – подібний результат у вигляді «гомо советікуса» уже був продуктом викладання української літератури в СРСР. Тим більше, що в **«Стратегії національно-патріотичного виховання»** зазначено: «В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до [Конституції](#) і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей»[59, с. 5]. Шевченко, як підкреслює Д. Донцов, категоричним імперативом нації бачив неприйняття Москви як споконвічного ворога нашої державності, нашої самості. «Основний тон його поезії – це віра в Бога, пристрасна любов до своєї країни і поняття честі, особистої гідності»[17, с.323]. Важливо наголосити, що основоположник українського інтегрального націоналізму непомільним чуттям філософа побачив і акцентував у сприйнятті Шевченка його «лицарськість»: «Так, як з кожного його вірша прозирає його релігійність, так і його захоплення українським лицарством, якого бардом був сам він. Слово «лицарі святії» на означення козацтва уживає він завжди й безупину з подивом й адорацією. Їх ставляє за приклад нації, їх чеснотами захоплений, їх Україною, від них лише жде рятунку»[17, с. 322]. Його полум'яне слово возвеличує лицарів й таврує плебеїв – рабів, що за *«шмат гнилої ковбаси»* продадуть і рідну матір. Серед плебеїв – і та козацька старшина, що зрадила *«козацькі окрадені трупи»*.

У процесі вивчення творів, пов'язаних із темою «Осмислення історичного минулого України в поетичній творчості Шевченка» звісно

наголошується на тих світоглядних змінах, що відбулися у сприйнятті цієї проблеми Кобзарем – від ранньої, романтичної героїзації до критичного осмислення в період «трьох літ». Цей акцент зроблено й під час вивчення життєвого і творчого шляху поета. Важливо доносити до учнів розуміння того, що Шевченко ніколи не заперечував героїчних сторінок боротьби українського народу, боротьби козацтва за визволення України – просто його погляд набуває дещо інших характеристик після 1843 року – першої поїздки на батьківщину. Побувавши в середовищі українського панства (нащадків *«гетьмана дурного»*), поет читає минуле України не тільки як історію звитяжних битв, але й історію зради верхівкою: *«Раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани ясновельможнії гетьмани»*. Це глибинне розуміння однієї з вагомих причин втрати Україною незалежності стане однією з наскрізних ідей у «Кобзарі». Опозиція «лицар» - «свинопас» у Шевченкових поезіях вибудовуватиметься надалі зовсім не за становим імперативом, цим імперативом стане віддане служіння високій ідеї, правді, справедливості, - нагадаємо, що ці високі ідеї нерозривно пов'язані в поетовому розумінні з ідеєю України. Тому «москалізм» у його сприйнятті виступає як перший ворог всього національного, українського (В. Барка).

У написаному в останній період життя і творчості вірші «Бували війни й військовії свари...» Шевченко згадує з ганьбою тих, хто заради власної вигоди зрадив і свій народ, і побратимів – *«Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Ногаї»*. Гнівно називає їх *«няньками отечества чужого»*, упевнений, що навіть пам'ять про них розвіє вітер й висловлює віру в щасливе майбутнє: *«А ми помолимося Богу і небагатії, невбогі»*.

Прикметно, що національна ідея в «Кобзарі» постає нерозривною із поняттям кодексу честі, моральності, служіння рідній землі – цю високу духовність свого часу виразно наголосив Д. Донцов: «в гнобленню, якого зазнала Україна, Шевченкова і колишня, він відчував передусім не гніт економічний, а сором за неволю»[17, с. 325].

Прекрасне для Шевченка – цілісне, творче, сповнене високого духу. Тим-то не любив наш поет дику Московію (у процесі вивчення Шевченкового «Щоденника» також знаходиться чимало підтверджень цій думці). Ось як цю категорію трактує Д. Донцов: « Давню Україну любив не за її садки, а за те, що була могутня й вільнолюбива; що не була рабською, голотською. Мистецтво шанував лише «високе». Любив древній Київ і за те, що приніс світ християнської науки, і за його осуровлене серце, серце варяга, що так відповідає теорії Максимовича про сполучення двох стихій в Україні – християнсько-духової і наїздницько-вояцької. Ця сполука – це ж і є стихія того лицарства, яке Шевченко звеличував, з яким був рідний духом, вдачаю, ідеями!» [17, с. 328]. Який могутній виховний потенціал закладений у Шевченковому слові! Тут цілий комплекс ідей, що забезпечують виховання достойного громадянина й Людини! Важливо тільки не спотворити, не перекручувати, не знецінювати ці ідеї у процесі викладання як у закладах вищої освіти, так і в школі.

Розмірковуючи над ідеями Шевченка про націю, Д. Донцов говорить про те, що ці ідеї нерозривно пов'язані з ідеєю Господа, Правди, Справедливості та діяльною любов'ю до Батьківщини: «Лише таким pomoже Бог. Лише тоді з неволі вирветься нація, коли серед неї знайдуться, як вожді, не Юди та Іроди, або сторонники Варави, не «донощики і фарисеї», які узурпують собі право стояти на чолі народу, а ті які правду Божу проголосять правдою своєї нації» [17, с. 526]; «Таким Бог помагає та їх нації. Їх рукою карає неправду і визволяє народи. Їх рукою перевертає поганські ідоли і винищує власних Дотанів і Авіронів, які тужили за мамоною і рабськими путами. Такі лиш люди прищеплюють своєму народові віру в перемогу Божої справедливості. Їх героїчна душа, їх віруюче серце їх тверді руки знаходять поміч вищої сили. Їх лише веде шляхом визволення нації Боже Провидіння. Такою сильною й глибокою є концепція Шевченка Бога і Нації» [17, с. 526].

Чому ж нетлінними залишаються для нас Істини й Ідеали, що пломеніють у «Кобзарі»? На думку філософів, нація – це також історична

особа. Нація повинна постійно звертатися до своєї самости, відновлювати її, - шукати дорогу до самої себе. Сучасний український філософ Сергій Кримський зауважує: «є не тільки етнос як державне утворення; існує внутрішній етнос – це те, що проходить крізь нашу особистість і те, що є підставою наших трансперсональних колективних уявлень».

Знову звернемось до чинної модельної навчальної програми з української літератури для 7-9 класів (керівник авторського колективу – Т. Яценко) та до підручника, що забезпечує зміст навчальної програми. Знайомство із творчістю Шевченка у 7 класі передбачене Програмою в розділі «Історичне минуле України». Зокрема пропонується для вивчення твір Тараса Шевченка «Розрита могила». Вивчення цієї поеми сприяє розвитку ключових *громадянської та соціальної компетентностей*, що передбачають формування національної свідомості, виховання патріотизму, формування розуміння нашого історичного минулого й розуміння перспектив майбутнього. Як зміст навчального матеріалу програма виділяє «Подорож поета Україною у 1843р. Осмислення трагічних для Батьківщини наслідків знецінення історичної пам'яті про її героїчне минуле. Метафоричний образ незнищенності українського народу в поезії Т. Шевченка». Основне вивчення творчості Т. Шевченка відбувається в 9 класі, саме тоді вивчається його біографія і творчість в широкому об'ємі.

Однак, як бачимо, знайомство з історичною тематикою розпочинається раніше. Отже, слід говорити про тему історичного минулого України та його осмислення у «Кобзарі». Тим більше, що ідея Нації, ідея України нерозривно пов'язана з темою історичного минулого. Історичну тематику в «Кобзарі» можна розглядати на кількох зрізах: «Ранній Шевченко як поет-романтик» (в рамках цього практичного розглядається проблема ранньої історичної міфологізації як вираження національної туги за героїчним минулим (поеми «Тарасова ніч», «Іван Підкова»; джерела, сюжет і композиція героїко-історичної поеми «Гайдамаки»); Відтворення минулого України в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки» й у повісті М. Гоголя «Тарас

Бульба»; «Творчість Т. Шевченка періоду «трьох літ»» («Вияв у поезії «Розрита могила» протесту проти національного й соціального гноблення. Оцінка Б. Хмельницького», «Чигрине, Чигрине», «Холодний яр»); Політичні поеми періоду «трьох літ» («Великий льох»), Ідейно-художній аналіз послання «І мертвим, і живим...», творів, що заборонялися радянською цензурою: «За що ми любимо Богдана...», «Якби то ти, Богдане п'яний...».

Бачення української історії Шевченком – «тривимірне» (В. Шевчук): в минулому, сучасному й майбутньому. На відміну від своїх попередників – поетів-романтиків Харківської школи – Кобзар уперше в добі національного відродження поетичною мовою «заговорив» про тяглість історії, її скерованість від минулого – до майбутнього. Якщо поети-романтики 30-40-х тужили-плакали за героїчним минулим України, то Шевченкове слово наповнене гарячою вірою в її майбутнє. Він уже постає як філософ історії, тому дослідники говорять про історіософські мотиви його творчості. І саме центральним у «Кобзарі» є дискурс України: «Це комплексна, полісемантична і багатоаспектна філософсько-естетична, історіософсько-екзистенційна проблема» [2, с. 8].

2.2.Образ України у творчості Тараса Шевченка

Ідея України – основа націософської концепції Шевченка, «концентроване втілення національної ідеї як імперативу історичного призначення українства, чинника його національної самосвідомості, державотворчих інтенцій, змагань до незалежності» [3, с. 14].

Зауважимо, що поет звертається до історичної тематики спочатку несміливо - у ранніх творах з'являється образ козака (баладі «Причинна», «Думці» («Тече вода в синє море...»); однак у присвяті «На вічну пам'ять Котляревському» вже виразно артикульований мотив «*козацької слави*». І в цій же порі у нашого поета постає розуміння, хто є причиною страждань України, хто є найбільшим її ворогом, - це розуміння оформиться згодом у чітких інвективах творчості «трьох літ». За висловом В. Барки, «москалізм –

перший ворог»: *«Москалі і світ Божий В путо закували!»*. Однак в написаній ще у 1838 році поемі «Катерина» засторогою, із глибшим сенсовим наповненням, ніж просто взаємини між статями, звучать рядки: *«Кохайтеса, чорнобриві, та не з москалями»*. Слушні міркування щодо розкодування цієї поеми саме в такому ключі знаходимо у праці В. Шевчука «Святий Чигирин. Бачення історії в поезії Тараса Шевченка»⁹. Дослідник вважає, що твір треба читати алегорично, як історіософський. За такої умови дівчина - козацтво, – мати - Україна. Аморальне ламання родини як основи українського космосу, українського буття заохочувалося москальськими окупантами як один із дієвих чинників занпащення українських духовних цінностей, основ суспільного буття. В алегоричному ж плані прочитання поеми єднання козацтва з москалями (нехай і ситуативне, бо ж у підписаних Хмельницьким документах ішлося лише про військовий союз) стало початком і його занпащення, й повного поневолення України. Цікавий аналіз поеми саме в такому ключі зробив професор П. Іванишин.

Дослідниця О. Забужко говорить про те, що історія українсько-російських взаємин постає у «Кобзарі» «одним суцільним обманом», і дефініює цю проблему як «парадигма Катерини», «безсиле волення якої до свого кривдника «А ти ж присягався!» - це водночас і претензія України до свого облудного партнера в політичній спілці, котрий так само «зламав присягу»»[18, с. 68]. Виразний перегук цього відчайдушного волення знаходимо у епілозі до поеми-містерії «Великий льох»: *«Мир душі твоїй, Богдане! Не так воно стало; Москалики, що заздріли, То все очухрали»*.

Пора «козацької слави», власного панування оспівується в поемі «Тарасова ніч», роздуми про козацтво як минулу славу України знаходимо в багатьох творах раннього періоду («До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Гамалія», «Думи мої...») - *«Там родилась, гарцювала козацькая воля»*. У ранній період Шевченко звертається до історичної тематики часів кінця ХVІ

⁹ Шевчук В. «Святий Чигирин. Бачення історії в поезії Тараса Шевченка» . Шевчук В. «Personae verbum» (Слово і постасне). Розмисел. К., Твім інтер, 2001. С.35 – 139.

– першої половини ХУІІ століття. До написання поеми «Гайдамаки» історичної тематики, як зауважує В. Шевчук, «поет торкається обережно». Як свідчать історики літератури, шевченкознавці, перед написанням цієї поеми поет намагався опрацювати низку історичних джерел. «*На гвалт України орли налетіли*» - так Шевченко трактує причину повстання.

У ранніх творах поетика образу України переважно спирається на «фольклорно-пісенну систему з притаманними їй прикметами етнопростору (Дніпро, пороги, степ, могили, соловейко, байрак, буйний вітер, синє море»), архетипними образами-знаками, образами-символами (козак, запорожець, козацькі мати і жінка, кобзар, парубок-сирота, дівчина-тополя, покритка» [2, с. 15]. Дослідник підкреслює, що сфера вживання цих образів у Шевченка не обмежується тільки раннім періодом – «ввійшовши пізніше в новий, інтелектуально значно насиченіший і багатогранніший естетично-поетикальний, філософський, історіо- та націософський контекст». Уже в ранній період творчості з'являється «мотив чужини, конкретно – Московщини як антитези України». З кожним наступним етапом зміцнення індивідуально-авторського стилю, осмислення глибинних причин української долі цей мотив усе виразніше реалізується в образі ворога. Що ж до поеми «Гайдамаки», то тут образ України позначений рисами переходовості. У цьому творі дослідники наголошують тришарову структуру її поетики: фольклорні ознаки й характеристики; романтичну стихію, що реалізувалася «ностальгійно-романтизовано-міфологічній структурі» (Ю. Барабаш); ліричні й публіцистичні рефлексії, медитації. Суперечливість авторової позиції, «структурно- семантична амбівалентність» твору не могли, як підкреслює Ю. Барабаш, не позначитися на повноті й чіткості образу України: «в «Гайдамаках» є риси і грані цього образу, є тема, мотив України, перейняті болем і почуттям правдиві картини, сюжети, постаті її історії, туга за героїчним минулим, проте стрункої, цілісної історіо- та націософської концепції України тут ще немає» [3, с. 16].

Наступним етапом еволюції образу України став період «трьох літ» - період переосмислення, навіть гіркого розчарування в героїці минулого. У Шевченковій стильовій палітрі виразнішими стають риси реалізму. Омріяна на чужині Україна постала перед ним без романтичного серпанку, з усією наготою ран і кривд, з огидністю потомків «дурних гетьманів», з якими поет мав можливість стикатися, бачити їх спосіб життя і сутність їхнього «патріотизму» та «любові до ближнього». Пізніше, на засланні, чимало цих епізодів він змальовує у своїй повістях («Якби ви знали, які гнусності творяться в Качанівці!»). Це розчарування й біль вилились полум'яною поезією періоду «високого сонця» (так називає Є. Сверстюк 1845 рік у житті й творчості Кобзаря, коли він написав найзнаковіші твори).

У поетовому сприйнятті формується чіткий контраст між Україною козацькою, вільною, й сучасною поетові – похиленою, рабською. Ця опозиція виразно простежується у посланні «Гоголю» (*«не заріже батько сина, Своєї дитини, за честь, славу, за братерство За волю Вкраїни. Не заріже: викохає Та й продасть в різницю Москалеві»*), творах «Холодний Яр», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Сон – У всякого своя доля», «І мертвим, і живим...» - тут проходять мотиви гнівного викриття не тільки чужого панства, але й свого, і «гречкосіїв», байдужих до долі України. Україна постає то бездітною вдовицею, то сліпою, старою матір'ю, діти-перевертні в якій *«кров із ребер точать»*, помагають маскалеві *«з матері полатану сорочку знімати»*. Опозиція омріяної України – *«Світе тихий, краю милий, Моя Україно!»* - розкопана начетверо, сплюндрована москалями могила.

Візії загибелі України колишньої, вільної, створюються за допомогою апокаліптично наснажених образів: *«Дніпро, брат мій, висихає»*; тотального поглинання *«світу тихого»*, українського космосу чужинецьким хаосом, руйнуванням українського світу ворожою експансією: *«Степи мої запродані Жидові, німоті, Сини мої на чужині, на чужій роботі»*. Він, як зауважує Ю. Барабаш, став першим, хто «провів чітку розділову лінію між такими

категоріями, як «Україна» і «Малоросія»» (особливо це бачимо в листах поета).

Однак у період «трьох літ» Шевченко виводить свій критичний дискурс України на новий рівень: ця тема набуває історіософсько-концептуального характеру. Поет ставить гострі питання про сенс національної історії («за що ж боролись ми з ляхами, За що скородили списами Московські ребра?») й водночас висловлює віру в її продовження на новому витку героїки, віру у відродження України. Міленарні картини великого суду над катами й зрадниками у посланні «І мертвим, і живим...» змінюються на виразну візію майбутнього відродження: «І оживе добра слава, Слава України, І світ ясний, не вечірній, Тихо засіяє...». Чи не найвищого історіософського рівня осмислення минулого України в період «трьох літ» Шевченко сягає в поемі-містерії «Великий льох». Тематично це ніби продовження «Розритої могили», й на рівні ідейного скерування твори також близькі. Близькі вони й трактуванням образу Богдана Хмельницького, а через нього – і розуміння Переяславської ради. Зауважимо, що мотив помсти, який домінував у «Гайдамаках», зазнає трансформації вже у двох знакових творах, про які йшлося – «Розрита могила» й «Чигрине, Чигрине...». Матір-Україна у першому творі сама дає відповідь на питання про причину недолі: «Ой Богдане, Богданочку! Якби була знала, У колисці б задушила, Під серцем приспала!». Ці два твори становлять своєрідний пролог до поеми-містерії. Метафоричний образ «розритої могили» опозиційний до «архетипного мотиву Скарбу» (Ю. Барабаш).

У тексті «Великого льоху», як наголошує Ю. Барабаш, «основні ідеї, грані, ознаки концепції, лейтмотиви, метафоричні елементи, сукупність яких складає наскрізний ліричний, історіо- та націософський «сюжет» цих двох поезій, а зрештою й усієї збірки «Три літа», сягають найвищого ступеня художньої та мисленнєвої концентрації. Постать Б. Хмельницького (і через неї імпліцитно оцінка Переяславської ради), тема капітуляції перед брутальною силою і підступним лукавством імперії, ганебного яничарства,

зради національної ідеї, (...) метафора «розрита могила» і архетипний мотив Скарбу – компоненти, які не просто повторюються у тексті «Великого льоху», вони виконують функцію його структурно-семантичного каркаса, «стоплюються» у синтетичний образ-компонент України. Вирішальний чинник досягнення такого синтезу – творчо засвоєна Шевченком містеріальна традиція.

Образ, історична доля України осмислюються тут Шевченком у координатах трьох константних етапів її розвитку, які кореспондують із трьома доленосними подіями християнської історії – народженням, смертю і воскресінням Ісуса Христа. Така структура генетично в сакральній троїстості літургійного священнодійства, народженої на його ґрунті західноєвропейської містерії та її модифікацій в українській бароковій драмі»[3, с. 22].

Тема воскресіння України, її фізичного й духовного звільнення, звучить у вірші «Стоїть в селі Суботові...», який вважають епілогом до поеми-містерії. Хресний шлях на Голгофу проектується на дві перші частини поеми, де простежується історія від фатальної Переяславської угоди, що стала початком «віа долоросса» для України, пролягла через поразку Мазепи, каральні акції Петра I, геноцидно-асимілятивну політику Катерини. Національна історія завдяки обраному жанру постає в сакральному, містеріальному освітленні: знамення про народження братів-близнюків віщують трагедію «розщеплення нації» (*«над Києвом Мітла простяглася, І над Дніпром і Тясмином Земля затряслася»*). Шевченко намагається розкрити не тільки зовнішню причину цього розщеплення, але й причини внутрішні, що приховані в «кричущих соціальних незгодах, етноментальних щербинах і соціопсихологічних травмах національного колективного несвідомого, його небезпечних мутаціях» [3, с. 23]. Образ України у поемі – амбівалентний: його трагічна опозиція втілюється в постаті Б. Хмельницького, в образах трьох душ (як загальнонаціонального компромісу), образі Першої ворони (огидного образу тіньового боку пристосуванців-зрадників), в триєдиному

образі лірників, що втілює каліцтво душі, скудоумність, безвольність, яничарську покірливість і втрату історичної пам'яті й відсутність інстинкту державності.

Однак у вірші «Стоїть в селі Суботові», який є, на думку шевченкознавців, своєрідним епілогом до містерії, після відвертого таврування ворогів поет висловлює впевненість у майбутньому України. Символічний образ «*церков-домовина*» - «*церков Богданова*», в якій Україну облудою закували в рабське ярмо, позбавили життєвих сил, стає емоційним, художньо-образним центром вірша – майбутнє нації почнеться із сакральної точки розвалу цієї домовини.

Наступним етапом осмислення України, художнього втілення її ідеї, є цикл «В казематі». Це новий поворот в поетичній реалізації цієї ідеї: вона розкривається тут в ліричній тональності, часто – драматичній і трагічній. На перший план виступає особистісне, глибоко інтимне сприйняття України, у поезіях циклу звучать заповітні мотиви: «*Свою Україну любіть... Любіть її... Во время люте, в останню тяжкую минуту За неї Господа моліть*». Образ України тут виразно зливається з мотивом релігійним: любов до України невід'ємна від любові до Господа, віри в нього. Поетичною емблемою України стає вірш-ідилія «Садок вишневий коло хати». Тут постає цілісний образ благословенної любов'ю землі, що виразно натякає на образ раю. Це початок нового етапу реалізації образу України, етапу, на якому (увесь період заслання і після) поет відновлюватиме український космос з імперського хаосу. Чи не найвиразніше з усіх «казематних» творів історіософська проблематика звучить у поезії «За байраком байрак».

У пустельних казахських степах поет «гоїв серце» розбите згадками про далеку свою батьківщину. Гнівними інвективами сповнені написані на засланні вірші, в яких Шевченко таврує національних перевертнів, байдужих до долі батьківщини, до страждань знедоленого люду («П.С.», «І виріс я на чужині», «Якби ви знали, паничі», «Дурні та гордії ми люди», «Во Іудеї во дні они» та ін.). Образ України набуває глибоко інтимного образу Матері.

З точки зору розвитку історіософського мислення поета вершинною у період заслання є поема «Сон – Гори мої високії»: тут знайшли виразне втілення фундаментальні націософські ідеї, що корелюють, продовжують і розвивають ідеї містерії «Великий льох». Тема руїни, внутрішньо національний розбрат, розкол нації... Втрату минулої козацької слави, втрату єдності символізує закинута, «з похиленим хрестом» *«Козацька церква невеличка»*. Потужна лірична домінанта, сповнена драматизму, болю, пропущеного крізь авторове серце, реалізується в монолозі ліричного героя, в його роздумах про долю України, і вибухає інвективами на адресу тих, хто нищив Україну. Опис старої церкви, що вражає драматизмом, - *«Оболонками старими, Мов мертвець очима Зеленими, позирає На світ з домовини»* - у наступних рядках переростає у вибух болю: *«Може, чаєш оновлення? Не жди тії слави!»*, відтак - у гнівну інвективу: *«Твої люде окрадені, А панам лукавим... Нащо здалась козацькая Великая слава?»*. Шевченко таврує національних зрадників - *«гетьманів, усобників»*, які віддали серце України - Запорозьку Січ - *«царям на грище»*, дозволили москалям запрягти в ярмо рабства (кріпаччини) селян. На відміну від «Великого льоху», автор не вдається тут до метафоричних засобів, символіки, алюзій, гротескових прийомів, а відкрито й недвозначно називає тих, хто занапастив Україну.

Прикметою ліричної поеми «Сон – Гори мої високії» є також «монолог у монолозі» - сповідь старого козака, свідка Руїни.

У фінальній частині твору вибуховий драматизм першої частини трансформується в домінанту молитви за долю далекої рідної землі й спраглою бажання *«Хоч на старість стати На тих горах окрадених У маленькій хаті. Хоча серце замучене, Поточене горем, Принести і положити На Дніпрових горах»*.

Тема минулого України в період заслання розроблялася поетом у творах «Іржавець», «Полякам», «Чернець». У невеликій за розміром поемі з локальною фабулою (порятунок козаками ікони Матері Божої) поет охопив

доленосні історичні факти й події: втеча-порятунок Мазепи й Костя Гордієнка в Бендери від москальських катів; прощання січовиків із Хортицею та Великим Лугом; заснування задунайської січі – *«горе-запорожжя»*, зруйнування Січі, зрадництво Галагана – *«прилуцького полковника поганого»*; загибель козаків у північних болотах на будові невських каналів: *«І здалека Запорожці чули, Як дзвонили у Глухові, З гармати ревнули. Як погнали на болото Город будувати. Як плакала за дітками Старенькая мати. Як діточки на Орелі Лінію копали, І як у тій Фінляндії В снігу пропадали»*. В авторському відступі Шевченко ставить риторичне питання: за що страждає, гине Україна? Однак відповідь поет дав уже на початку твору: *«...якби були Одностайне стали Та з фастівським полковником Гетьмана єднали»*. Тобто, причина поразок – відсутність єдності нації, часто – нерозуміння підступної політики москви, часто – намагання еліти ціною зради виторгувати собі царські ласки.

Концепція страдницького історичного шляху України розгортається, поглиблюється і в подальші роки заслання у творах *«Швачка»*, *«Ой чого ти почорніло»*, *«У неділеньку у святую»*, *«Заступила чорна хмара»*, *«Чернець»*.

Після повернення із заслання, подорожі в Україну в 1959 році дискурс України постає в антицарських, антиімперських поезіях, сповнених сарказму, гнівної риторики, апокаліптичних пророцтв (*«Я не нездужаю, нівроку»*, *«Во Іудеї во дні они»*, *«Подражаніє Іезекієлю»*, *«Світе ясний, світе тихий!»*, *«О люди! Люди небораки!»*). Саме в цей період написана поезія *«Сон – на панщині пшеницю жала»*, в якому в образі матері-кріпачки алегорично прочитується образ закріпаченої України. У Шевченковому стилі цієї пори активно використана біблійна метафорика, застосована поетом у політичних поезіях як могутній викривальний засіб. Здається, то лунає гнівний голос Пророка, що закликає очиститись від скверни, гнівно оскаржує *«лукавих чад»* України (*«Осія. Глава ХІУ»*).

Під час останньої поїздки в Україну Шевченко відвідав Переяслав. Під враженням руїн і занедбаного містечка, колись величного, поет написав вірш

«Якби-то ти, Богдане п'яний...» (раніше постать гетьмана він згадував у вірші «За що ми любимо Богдана» та в містерії «Великий льох»). Якщо в раніших творах критичне ставлення до гетьмана заховане в підтексті, то в поезії-інвективі немає напівтонів: *«Якби ти на світ не родивсь, Або в колиці ще упивсь... То не купав би я в калюжі Тебе преславного. Амінь.»*

Шевченкові, як слушно наголосив Ю. Барабаш, вдалося «зробити славу козацькою набутком всесвітнім, універсальним, ім'я і долю України – фактом і чинником історії людства. Своєю любов'ю і вірою, генієм своїм – національним генієм – він відкрив Україну людству, світові, тим самим духовно збагативши і їх, і Україну» [3, с. 48-49].

З образом України органічно пов'язані архетипні образи-символи: у «Кобзарі» потужно пульсує-пломениться символічна трійця – Дому, Поля, Храму, що визначає духовне обличчя нації. *«В своїй хаті своя сила, і правда, і воля»* - так нагадував і нагадує і мертвим, і живим, і щн ненародженим поет. Дім – то святе довкілля буття, де людина посідає чільне місце, є важливою і сповненою вищого сенсу, де її закоріненість в Рід, батьківщину. Із цим архетипом пов'язана ціла система цінностей – мова, мати, дитя. У ХХ ст.. відомий німецький філософ Ганс Георг Гадамер ототожнив національну мову із Домом буття: *«У реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина»*. Як перегукуються ці слова із Шевченковими, написаними на далекому Косаралі: *«Ну що б, здавалося, слова. Слова та голос – більш нічого. А серце бється-ожива, Як їх почує!»*.

У Шевченковій поезії основою нормального людського буття є *«своя хата»*, *«веселий дім»*, *«нова, добра хата»*. Ненормальна екзистенційна ситуація - коли руйнується хата, коли після плондрування чужинцями українських теренів залишається пустка. Цю пустку залишають загарбники і в селянській хаті, колись веселій, сповненій дитячого гомону, і в козацькому храмі (поема «Сон – Гори мої високі»), і в понівеченій, пограбованій людській душі...

У холодній камері каземату Шевченко марив Україною. Візія батьківщини вилилась чудовими рядками поезії «Садок вишневий коло хати». Біленька хата, чепурна оселя, де живуть за Божими законами, працею, молитвою і піснею славлять Господа. Цей український духовний космос, ця система життєвих цінностей звучить і в останнім вірші поета – «Чи не покинуть нам, небого...»: *«Над Стіксом, у раю, Неначе над Дніпром широким В гаю – предвічному гаю Поставлю хаточку, садочок Кругом хатини насаджую»*.

Важливим у системі поетичного космосу «Кобзаря» є архетип поля. Поле – це не тільки топос, територія. Це і життєвий шлях, сфера креативних, творчих можливостей особистості та їх реалізація. Відомо, що одна із ментальних домінант українців – примножувати, творити красу довкола. І в ситуації, коли сакральне поле буття руйнується, коли *«степи запродані»*, а могили розривають загарбники, коли воля закута в кайдани, коли *«орють лихо, лихом засівають»*, під загрозою і духовне, і фізичне буття нації. Тому, нагадує поет, слід берегти своє сакральне поле, бо рецептів його віднайдення годі шукати в чужинецьких філософіях та культурах: *«У чужому краю Не шукайте, не питайте Того, що немає і на небі, а не тільки На чужому полі»*. Поле у Шевченковій поезії – це і Великий луг, і поле під Берестечком, а і в поезії «Ісаія. Глава 35» цей образ підноситься до символу щасливої долі всього людства в майбутньому, коли братолюбство і праця перетворять *«дебрь-пустиню неполиту»* на благодатну ниву. Семіосфера цього символу означає і життєве кредо самого поета: *«Орю свій переліг – убогу ниву! Та сію слово – добрі жнива колись-то будуть. Оріся ж ти, моя ниво, Долом та горою! Та засійся, чорна ниво, Волею ясною»*.

2.3. Воля як один із центральних мотивів творчості Т. Шевченка

Автори 4-го тому «Шевченківської енциклопедії» на рівні тем і мотивів Шевченкової творчості називають серед центральних Україну, Волю, Долю,

Любов, Родину. Можна з впевненістю сказати, що ці архетипи є підвалинами духовного буття для українців. Шевченко був покликаний самою історією консолідувати українську націю, регенерувати український космос із імперського хаосу, дати українцям розуміння своєї самости у першу чергу через оці основоположні для всієї нації архетипи.

Мотив волі як свободи політичної, соціальної, індивідуальної, як ногаłosив І. Дзюба, – один із найпоширеніших у творчості Шевченка.

Слово «свобода» в українській лексиці з'явилося в часи Сковороди – у книжній мові. В народі вжитковішим було «воля». Тому й у Шевченковій поезії майже не зустрічається слово «свобода» (хіба за винятком написаної російською мовою «Тризни» та в повістях). Саме Воля, наголошують шевченкознавці, є «першостимул, що дає життя всій системі цінностей. Воля або тотожна долі, або є її умовою, як і умовою щастя; правда-воля становить моральний абсолют і неспростовний аргумент в оцінці людських діянь» [16, с. 77]. Прикметно, що «воля» вживається у «Кобзарі» фактично у двох значеннях – як правда, себто моральний абсолют, визначальний для оцінки людських вчинків (як, до прикладу, в «Холодний яр» - *«Брешеш, людоморе! За святу правду-волю Розбойник не стане»*), а також як Божа воля (тотожне поняттю доля). У поемі «Чернець» концепт воля набуває соціального навантаження: *«Братерська наша воля Без хлопа і пана»*. Воля (як доля) сягає не просто особистісного – вона поширюється і на стан цілого народу. У низці поезій Шевченка – від ранніх до написаних у засланні - знаходимо лексему? «козацька воля» («Думи мої, думи мої», «Н. Маркевичу», «Гайдамаки», «Ой чого ти почорніло»).

Воля – природний стан не тільки окремої людини, але й цілої нації, що визначає український менталітет, її здатність до захисту рідної землі, здатність мужньо давати відсіч загарбникам різних мастей: *«Там родилась, гарцювала Козацькая воля; Там шляхтою, татарами Засівала поле»* («Думи мої, думи мої»). У вірші «Ой чого ти почорніло» Шевченко звинувачує у втраті волі «правнуків поганих», а також і прадідів, які не втримали волю,

промарнували свої потуги й силу в чварах: *«Почорніло я, зелене, Та за вашу волю... Я знов буду зеленіти, А ви вже ніколи Не вернетеся на волю, Будете орати Мене стиха та орючи Долю проклинати»* («Ой чого ти почорніло»).

Ідеєю Волі, України, Бога пройнятий увесь «Кобзар». Воля – це не свавілля, це те, що дано самим Богом: право робити вибір, право боротися за особисту й національну свободу. Це те, що детермінує таку рису національного характеру, як пасіонарність. Шевченкові борці за волю святую – пасіонарії, готові померти за високу ідею. Саме в такому аспекті вживається слово «воля» в поемі «Кавказ»: *«Борітеся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля святая!»*. Поема написана як відгук на загарбницьку війну Російської імперії на Кавказі, однак її ідейне скерування розкриває поетове розуміння волі як запоруки буття нації: *«Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо»*.

В часи заслання поняття волі в Шевченковій поезії «інтимізується» (І. Дзюба): *«святая воленька»*, *«вольная воля»*, *«воля-доля молодая»*. У поемі «Неофіти» поняття волі набуває сакрального змісту – без Божої матері та Ісуса *«ми б не знали І досі правди на землі! Святої волі!»*. Використання епітета *«святая воля»* підкреслює вагу цього поняття в Шевченковому світогляді.

У знаковій поезії «Заповіт» слово «воля» вживається один раз, однак воно є ідейно-емоційним центром твору: *«Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кровю Волю окропіте»*. Поет закликає до національного звільнення, повернення державності, незалежності. В Шевченковій поезії полум'яніє «вогонь політичної волі. Він спалахує раз у раз і на засланні, а в останні роки – не без впливу атмосфери боротьби навколо скасування кріпацтва та революційних сподівань – розгоряється з новою силою. Чи не найчіткіше Шевченкова позиція в ідеологічних протистояннях навколо проектів обіцяної реформи, його провіщення революційного вибуху висловлені в поезії «Я не нездужаю, нівроку»[16, с.

84]: *«Добра не жди, Не жди сподіваної волі – Вона заснула: цар Микола Її прислав. А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить, Та добре вигострить сокиру, Та й заходиться вже будить»*. Шевченко благословляє на цю боротьбу, адже людина, яка втратила волю, стає рабом, невільником, виконавцем чужої волі, а нація, втративши свою волю, приречена на зникнення, на забуття. Тому боротьба за Волю – це свята справа, бо *«де нема святої волі, Не буде там добра ніколи»* («Царі»). Ця боротьба, зауважує І. Дзюба, *«навіть коли закінчується поразкою, кладе невитравну печать на душу й майбутнє народу, закладає в його імунну систему спротив проти рабства»*»[16, с. 84].

Василь Барка називав Тараса Шевченка «поетом духовної свободи». Як і у великого Данте, підкреслює В. Барка, у нашого поета є ідеал світового устрою для забезпечення щастя як окремо взятої людини, так і кожного народу. В Тараса Шевченка це всесвітня сім'я (тобто, федерація) незалежних народів. Його концепція базується на Христовому вченні (до речі, саме так бачили майбутнє України й усіх слов'ян учасники Кирило-Мефодіївського братства).

Василь Барка вдало підмітив певне ототожнення між «Божим словом» і звільненням з рабства: *«Шевченко до кінця днів непохитно вірив, що слово провісника спроможне розбити тьму неволі, коли б тільки збереглося вільним від всякої залежності в рабо держців. (...) Є дві великі неволі: перша – неволя фізичної особистості, неповна і минуча, бо для душі обривається з духовною смертю; друга – неволя в путах гріхів, продовжується вічно, в посмертному житті, якщо душа не визволиться через віру в Христа. Він є істина, що дарує свободу, звільняючи з духовних кайданів, слідом за якими впадуть всі інші»* [4, с. 115]. Ідеєю волі пройнятий увесь «Кобзар» - не тільки твори, в яких ця ідея виразно маніфестована. Особиста, громадянська, національна свобода є однією з ключових детермінант творчості Т. Шевченка, його світогляду. Увесь спектр ідеалів, пов'язаних з концептом воля, присутній у його поезії (та й у прозі). Відтак ця детермінанта визначає гостроту розвінчання будь-

якого деспотизму й національного поневолення, духовного рабства в Російській імперії, насилля московської церкви над цілими народами, біль і смуток від роздумів над схильністю людей до ворогування із ближнім, що часто переростають в гіркий сарказм. Прикметною для ілюстрації останньої тези є поезія «Дурні та гордії ми люди»: *«А потім з жалю заридали Та батька, матір проклинали І тих, хто до хреста держали. А потім ніж – і потекла Свиняча кров, як та смола, З печінок ваших пороссячих»*. Для поета, однією зі світоглядних домінант для якого була ідея «братолюбія», Любові до людини як творіння Господнього, неприйнятним був увесь комплекс «злонамірених» і почуттів, і вчинків щодо ближнього. Саме в сенсі цієї високої, братньої любові постає в «Кобзарі» концепт Правда. Часто синонімічним до нього вживається Добро – *«добро найкращеє на світі»*, те, що стоїть понад усі земні цінності – *«братолюбіє»*. Ця ідея звучить виразно в посланні «І мертвим, і живим», починаючи від рядків епіграфа, узятих зі Святого письма, – *«а хто рече, що любить Господа, а брата свого ненавидить, лжа є»*, й вивершується заповітно-благальними рядками: *«Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благодаю!»*. У написаній в останній період творчості третій редакції вірша «Молитва» поет звертається не тільки до своєї нації – його молитва до Всевишнього - про вселюдське братерство: *«А всім нам вкупі на землі Єдиномисліє подай І братолюбіє пошли»*.

Можна помітити, що поетична творчість Шевченка «двополюсна»: на одному полюсі він засуджує, таврує, намагається апелювати до «глухих» (*«оглухли – не чують»*) і байдужих, вона сповнена гнівних інвектив, сарказму щодо тих, хто зневажає Господній закон – любити ближнього як себе самого, на іншому ж – сповнена віри в Людину, благословень *«чистим серцем»*, *«добророзжудущим рукам»* («Молитва»). Якщо зробити типологічний аналіз трьох варіантів вірша «Молитва», то помітимо, що поетова настроєва домінанта зазнала виразних переакцентувань. Якщо у першому й другому варіанті лунає прохання до Господа послати кару на людських катів *«Царів, кривавих шинкарів, У пута кутії окуй, В склепу глибокім замуруй»*, то в

третьому ці рядки трансформуються у глибоку віру в те, що навіть злочинці по волі Господній можуть змінитися: *«Злоначинающих спина. У пута кутії не куй. В склепи глибокі не муруй»*. Однак є в «Кобзарі» твори, що буквально вибухають гнівними інвективами, їдким сарказмом, неймовірним болем за осквернений «багном» «образ Божий» (тобто, саму сутність Людини як творіння Господнього). Перш за все можна назвати «Мені здається, я не знаю», «Чи то недоля та неволя», «Подражаніє 11 псалму». Як біблійний псалмоспівець, наслідуючи стилістику Святого Письма, Шевченко з відчаєм звертається до неба: *«Мій Боже милий, як то мало Святих людей на світі стало. Один на другого кують Кайдани в серці. А словами, Медоточивими устами Цілються і часу ждуть, Чи швидко брата в домовині З гостей на цвинтар понесуть?»* («Подражаніє 11 псалму»).

В авторському відступі у поемі «Неофіти» автор на мить відсторонюється від розповіді про події минулого й поглядом з «вічності» в кількох рядках дає оцінку історії людства як історії відступу від Божого закону: *«мир первозданний одпочив на лоні ночі, Тільки ми Адаме, Твої чада преступниє, Не одпочиваєм До самої домовини У проспаним раї. Гриземося, мов собаки За маслак смердячий, Та тебе ще зневажаєм, Праотче ледачий!»*

З біографії письменника знаємо, що сам він був людиною співчутливою, гостро відчував чужий біль, ненавидів брехню й облудливість. Г. Кониський наводить епізод, як Шевченко випадково став свідком пожежі в халупі бідного єврея. Коли натовп стояв і потішався, спостерігаючи, як метушиться бідолаха, виносячи нехитрі пожитки, Тарас Григорович кинувся допомагати господареві, а потім гнівно вичитав байдужих, нагадавши їм про Божий закон, про любов до ближнього, незалежно від того, до якої нації чи до якого віросповідання ця людина належить. Якщо в Шевченка з'являлися гроші, він роздавав їх жебракам. Скільки свідчень знаходимо в «Щоденнику» про глибинний гуманізм нашого поета, про огиду до всього, що принижує людську гідність! Це й історія про «недошиту кофту», про «бідного Скоболева», про отупіння й мерзотність побуту російських офіцерів

у Новопетровському укріпленні, це роздуми про поховальні звичаї киргизів і українців (зокрема самогубців, про те, наскільки лицемірними є представники релігійних культів).

Отже, воля і правда, звідки й постає вища Любов, - запорука справедливого буття як окремо взятої особи, так і народу, так і всього людства. І ця ідея, поряд з іншими знаковими ідеями, проходить крізь увесь «Кобзар», крізь усю творчість Шевченка.

2.4. Біблійні мотиви як вияв теоцентричної вертикалі творчості митця

Питання Шевченкової віри надзвичайно важливе, адже Бог, як й ідея України, нації, є основоположним у його світогляді. Життя самого поета часто розглядається дослідниками у площині «агіографічності»: як національного апостола й пророка. Прикметним тут є і культ вшанування пам'яті Шевченка (березневі урочистості, портрети в державних установах і в приватних помешканнях українців, міфологізаторські тексти – «Молитва» Д. Павличка), а події останніх 20 років показали, що це навіть не культ у традиційному розумінні – поет і його слово наче незримо присутні в духовному житті нашої нації у кризові моменти: його слово лунало на всіх наших Майданах і революціях (і на революції картонок також). Його життя – це модель «покути за людей своїх», архетип, символічно «модельне життя» (М. Еліаде).

Святе Письмо Шевченко знав з раннього дитинства: батько й дід читали його вголос у неділю для всієї сім'ї; кобзарі й лірники співали на релігійні теми; у сільській школі Тарас вивчив мало не увесь Псалтир напам'ять. Відчуття присутності Вищої сили – Бога – було у нього ще з раннього дитинства: *«Уже покликали до паю, А я собі у буряні Молюся Богу... і не знаю, Чого маленькому мені Тоді так приязно молилось, Чого так весело було?»* («Мені тринадцятий минало»). На засланні часто читав Біблію, подаровану йому Репніною, та «Наслідування Христа» Томи Кемпійського. Його творчість надихалася високим Духом Біблійної правди.

Шевченкова спадщина, як зауважують дослідники, є не меншою мірою, ніж спадщина літератури, фактом історії релігії (О. Забужко). Про те, що «Кобзар» є «безнастанним діалогом людини з Богом», говорив ще Ю. Шевельов, він же зробив цікаве спостереження: «В повному корпусі Шевченкової поезії слова Україна й український вжито 269 разів. Але слова Бог, Божий, Господь, Ісус, Христос та Христів – 1281 раз! У російських текстах Шевченка слів Україна й український ужито 38 разів, а слів «божеських» 1398!» [63, с. 211].

Своєю творчістю Шевченко регенерував українську релігійну свідомість, вивільнивши її з-під намулу імперського православ'я. Інша справа, що частині українців навіть тепер, коли маємо, нарешті, власну церкву, цей «намул», проповідуваний кацапськими ефесбешниками, здається «елеєм». Так глибоко вкоренилися в їхніх душах метастази рускаво міра! А Шевченкові земляки ще добре пам'ятали ті часи, коли «церкви в Кирилівці та Моринцях були греко-католицькими» [44, с. 11]. З історії знаємо, що Київську митрополію було офіційно підпорядковано Московському патріархатові ще 1686 року, з 1721 митрополити мали бути призначувані Святійшим Синодом; з останньої чверті ХУІІІ ст. церковна освіта велась виключно російською мовою, як і богослужіння. Тобто, Московія вкрала в України історію, церкву (сьогодні вже, мабуть, немає серед українців тих, хто не чув би про цю ганебну крадіжку, цю фальсифікацію). Підмінивши нашу церкву фальшивою, кацапи зробили її потужним знаряддям духовного поневолення українців, їх асиміляції. Тому Шевченкове Слово виконало місію сакральну: «здійснена Шевченком «українізація» християнського міфу, послідовно дисидентська щодо так активно зненавидженого нашим поетом «візантійства», виконала функцію, вельми близьку до реформаційної, а саме, духовно виокремлювала українство з православ'я, стверджуючи сакральність українського світу в обхід офіційній російській церкві. Інакше кажучи, Шевченко «розколов» своїм міфом транснаціональну «уявну спільноту»,

послідовно витворювану російською теократією впродовж майже двох століть» [18, с. 27].

О. Пріцак називає Шевченка «поетом-пророком», подібні означення знаходимо у Є. Сверстюка, у В. Барки, В. Пахаренка, О. Забужко. Віра Сулима підкреслює: «Шевченко свідомо покладає на себе місію звіщення Слова правди – минулої, сучасної, майбутньої, правди, що походить від самого Бога»[52, с. 160].

Отже, у процесі вивчення питання релігійних основ поетичного світобачення Шевченка не слід оминати й того, як витворювався міф про атеїзм Шевченка. Якщо на декого із сучасників поета наводили знічення рядки із «Заповіту» *«А до того – я не знаю Бога»*, а на вечорах вшанування пам'яті поета народники сором'язливо оминали ці рядки (вважаючи, що їх поет не міг написати), то в часи радянської влади Шевченка однозначно трактували як атеїста. Це вдавалося шляхом перекручування образів «Кобзаря» та підтасовування їх під політичні гасла. Однак є в «Кобзарі» чимало рядків, що справді можуть змусити задуматися, як трактувати гнівні інвективи типу *«Ти спиши в кіоті...»* («Юродивий»). Це і досить страшні для християнина рядки з поеми «Сон – Гори мої високії..» (*«я так її, я так люблю мою Україну убогу...»*), і рядки із «Заповіту» (*«А до того – я не знаю Бога»*), і останній чотиривірш із поезії «Зацвіла в долині...» (*«Якого ж ми раю у Бога благаєм? Рай у серце лізе, А ми в церкву лізем, Заплющивши очі, - Такого не хочем»*), «Ликері» (*«Не хрестись І не кленись, і не молись Нікому в світі! Збрешуть люди, І візантійський Саваоф одурить! Не одурить Бог – карать і миловать не бде: Ми не раби його – ми люде!»*). Можна навести ще більше таких рядків – з поеми «Кавказ», «Юродивий».... Отже, чи суперечать вони тезі про те, що центральною ідеєю в «Кобзарі», поряд з ідеєю нації, є ідея Бога як Любові?

Щоб з'ясувати цю проблему, слід зупинитися на кількох важливих питаннях: як Шевченко розуміє Христову науку? Чим умотивована в «Кобзарі» поява творів, у яких звучать «богоборчі мотиви»? Чи правильно є

теза про те, що квінтесенцією поетичної творчості Шевченка є ідея християнського всепрощення? Чи правда, що «Шевченків ідеал щасливого людського світу – життя у злагоді з Богом, за Божими законами»?

Перш за все слід розуміти, що Шевченко не ототожнює поняття «Бог» із церквою – тим більше, московським православ'ям («візантійщиною»). І цитовані рядки якраз розкривають це. Адже «візантійський Саваоф» виступає синонімом церковних догм, підпорядкованих владі імператора й спрямовані на викривлення істини Христового вчення про Любов. Саме російська церква завжди освячує загарбницькі війни, кровопролиття й убивства (як у часи Шевченка, так й у наші дні): *«І перед образом твоїм Неумоленніє поклони. За кражу, за войну, за кров, Щоб братню кров пролити, просять І потім в дар тобі приносять З пожару вкрадений покров!»* («Кавказ»).

Як уже згадувалося вище, із покликанням на цитату з О. Забужко, Шевченкова віра мала реформаційний характер (до речі, Карл Брюллов, з яким часто спілкувався молодий Шевченко, належав до протестантської церкви); окрім того, на його світогляді позначився й стихійний протестантизм, що притаманний давній народній релігійній традиції, яка передалася українцям як, зрештою, багатьом іншим народам, де побутувало поклоніння Богині-Матері. Бог створив світ прекрасним, дав людині можливість жити в гармонії з іншими – з людьми, тваринами, птахами, рослинами... І це – справжній рай, людина тільки має примножувати Любов, випромінювати її із свого серця як Божу Благодать. Саме так сприймали світ наші далекі пращури, бо українська земля, щедра українська природа справді асоціювалася з раєм, доки *«ксьондзи єзуїти рай запалили»*. Тому трактувати наявні у поезіях Шевченка гнівні інвективи щодо релігії як вияв його атеїзму щонайменше хибно.

Однак слід з'ясувати суть і природу гнівних звернень до самого Бога, природу сміливості поета ставити Творцеві умови (*«а до того – я не знаю Бога»*). По-перше, Т. Шевченко починав як романтик, засадничі риси естетики романтизму залишаються знаковими в його індивідуально-

авторському стилі до кінця життєво-творчого шляху. Пригадаймо: саме для романтиків характерно кидати виклик величинам грандіозним – Природі, Богові, суспільству. Однак цей виклик у нашого поета має дещо інший характер, при чому треба сказати і про певні відмінності в окремо взятих творах. Якщо повернутися до «Заповіту», то тут дослідники (першим це зробив Л. Рудницький [45]) справедливо вбачають мотив «заложних душ» (цей мотив є й у зверненні Шевченка до полеглого на Кавказі приятеля Якова де Бальмена – *«Живою душею в Україні витай»*). Мотив «заложних душ» також пов'язаний із літературою романтизму. В Шевченковій поезії він наснажений глибиною любові до України, що окрадена, поневолена, закута в кайдани рабства. Тобто, те, що поет не пізнає Бога, слід трактувати як неможливість бути допущеним до Бога, неможливість покинути землю до тих пір, доки не буде відновлено справедливість – тільки тоді його душа зможе віднайти вічний спокій. Л. Рудницький прочитав цей твір як «твір християнського поета-містика», що «ставив свій посмертний приділ у жорстку, прямолінійну залежність від долі своєї країни».

Другий аспект виникнення «богоборчих» мотивів у поезії Шевченка – це, як слушно підкреслила О. Забужко, спорідненість з «пророцьким інтелектуальним рухом» давньоюдейських пророків. Мається на увазі саме «усвідомлена програмова націотворчість»: «Можна припустити, що шевченкове архитепальне одинацтво за своєю світ оглядовою типологією стоїть ближче не стільки до індивідуалістичної самоти романтичного митця, скільки якраз до цієї зумисної, визивної соціальної «змаргіналізованості» пророків стародавнього Ізраїлю. Ніхто з авторів (...) не сягав такої трансцендентної безстрашності, аби протиставлятися в обороні його ж таки правди, самому богові – дискутувати призначену Ним міру покари своєму народові, шпетити за бездіяльність (...) і пред'являти Йому ультимативні вимоги, безоглядно жбурляючи на заставу власну безсмертну душу. Єдиною біблійною аналогією тут може бути епізод боротьби Якова з Богом у Пенуїлі»[39, с. 115-116]. Саме тому такі мотиви в «Кобзарі» називають

«богоборством ізраїлевого типу» (О. Забужко, В. Пахаренко). Першим ужив таке трактування («яківське богоборство») Л. Плющ [39, 47-48]. Шевченко, як і старозавітний Яків, вимагаючи ласк для народу юдейського, «позивається з Богом не за себе - а за Україну» (О. Забужко). Саме цією ідеєю освячується легалізація опору («Чигрине, Чигрине», «Кавказ», «Псалом 43»).

У період заслання й після в Шевченковій поезії відбувається поступова (хоча й нелегка!) переакцентація: мотиви помсти, відплати за кривду поступаються мотивам прощення. Герої його творів проходять шлях очищення й покути («*Меж скалами, неначе злодій*», «*Не спалося, а ніч як море*», «*Варнак*»). Відповідаючи добром на зло, спасаються «відьма»-Лукія, безіменний персонаж вірша «*Меж скалами, неначе злодій...*», Максим із «Москалевої криниці». Зрештою, і сам поет «перероджується» із гнівного Єремії чи Ізеєкіїля на «кроткого пророка», апостола любові («*Неофіти*», «*Марія*», третій варіант вірша «*Молитва*»). У вірші «*Меж скалами, неначе злодій...*» герой, зраджений власною дружиною, забритий у москалі через її донос, пройшовши усі кола митарства, прощає жінку, розшукує її, хвору й немічну: *«Підняв руки калічені До святого Бога, Заридав як та дитина... І простив небогу! Отак, люде, научайтесь Ворогам прощати Як сей неук!»*.

Життєвим підсумком (вірш «*Росли укупочці, зросли*») має бути визволення душі – «*не плач, не вопись, не скрежет зуба*», а «*любов безвічная сугуба*», і не тільки для окремих індивідів, але й для нації: «Тому, як і на атомарно-індивідуальному рівні, визволення України як колективного індивіда має відбутися насамперед через очищення - «освячення» її «душі», піднесення останньої на височінь, у принципі недосяжну для зла»[18, с.140].

Шевченків «Кобзар» - це розмова Людини, Божого творіння, із Творцем. Це постійні запитання й пошуки відповідей. І це досягнення «відповідей» супроводить шлях не тільки ліричного героя чи персонажів його творів – воно супроводить життєвий і творчий шлях самого письменника. І саме ця, глибоко інтимна розмова з Богом, часом – на

амплітуді звинувачень і болю за несправедливість, яка панує у світі (*«За кого ж ти розіп'явся, Христе сину Божий...»* («Неофіти»)), але частіше – у глибині пошуків Істини – стає причиною такого «сучасного» звучання поетового слова для кожної мислячої людини.

У ранній творчості Шевченка євангельські ідеї та образи присутні, як підкреслює В. Сулима, «лише окремими ознаками», найчастіше – загальноновживаними в народному мовленні постійними звертаннями до Бога: *«Боже Ти мій, Боже!»*, *«О Боже мій милий! Пошли ж ти їй долю»*, *«О Боже мій милий! Така твоя воля!»* («Причинна»); *«Нехай тебе Бог прощає»*, *«Прийми, Боже, мою душу»* («Катерина»); *«Спитай Бога, чи діжду я...»* («Тополя»); *«Голосна та правдива, як Господа слово...»* («До Основ'яненка»); *«Гнівиш Бога, моє серце...»* та ін. У творах на історичну тематику цього періоду проступають риси ідеалізованої України в «далекому минулому», що нагадують ознаки «землі обітованої».

Однак уже в період «трьох літ» в поезіях Шевченка лунає пророчий голос, натхненний високим Духом правди. І звертання до Бога вже не нагадують молитовні зітхання – це вимога побачити несправедливість і судити «катів людських»: *«Чи Бог бачить із-за хмари Наші сльози, горе? Може, й бачить, та помага Як і оті гори»* («Сон – У всякого своя доля»). Не випадково рукописну збірку «Три літа» відкривають намальовані рукою поета образи пророка Єремії, навіть епіграфом до неї автор поставив церковнослов'янський текст із старозавітної Книги Плач Єремії: адже аналогія між асирійським полонем, у який потрапили юдеї, виразно паралелізується із московським рабством, в якому опинилися українці.

Омелян Пріцак так пише про «народження» іпостасі пророка у Шевченковому виборі: «він усвідомив собі, що він – не тільки поет, що його завдання далеко вище: він – натхненний провідник, він – пророк, Єремія України. Тому він вмістив біля портрета Єремії та його слів свій автопортрет, за яким слідують його, Тарасові, слова – об'явлення, з яким він звертається до свого занімілого народу, щоб його розбудити, надихнути на визвольні дії.

Його об'явлення – це, власне, «Три літа». Ось так Шевченко-пророк народився» [38, с. 25]. Саме із Святого Письма Шевченко отримує символічні коди, які виводять його на осягнення вічних цінностей. Якщо звернутися до епіграфів, використаних Шевченком у «Кобзарі», особливо у період «трьох літ», то стає зрозуміло, що ці рядки (вони взяті із Святого Письма) стають ключами до символічних паралелей загальнолюдських, поза історичних проблем із тогочасною українською дійсністю: «Ключі до відкриття цих символічних паралелей Шевченко дає своїм читачам через біблійні епіграфи. Аналіз ужитих поетом біблійних цитат показує, як глибоко Шевченко пізнав Біблію і як геніально переплавив у горнилі своєї творчості навіяні нею ідеї та образи».

Уперше усвідомлення Шевченком себе як пророка виявляється в російськомовній поемі «Тризна» (Г. Грабович глибоко розкодовує символічну біографію поета, опираючись на три його твори, одним з яких якраз і є «Тризна»). Епіграф до містерії «Великий льох», узятий із рядків Псалму 44 (*«Ти нас учинив за прислів'я поганам...»*), виразно засвідчує ту паралель, яку український Єремія проводитиме: Росія – Вавилон.

Розмова з Богом стає виразно адресною в переспіві «Псалмів Давидових», вона набуває багатой палітри інтонаційних відтінків: від відчайдушного *«Чи ти мене, Боже милий, Навік забуваєши»* (Псалом 12) - до *«встань же, Боже, вскую будеш спати, Од сліз наших одвертатись»* (Псалом 12) - до непохитної віри у Господні заповіді (*«Діла добрих обновляться, Діла злих загинуть»* (Псалом 1), повної довіри й віри: *«Пребезумний в серці скаже, Що Бога немає»* (52), а також початків осягнення найвищої мудрості – прощення: *«А Бог мені помагає, Мене заступає І їм правдою своєю Вертає їх злая. Помолюся Господеві Серцем одиноким І на злих моїх погляну Незлим моїм оком»* (53).

Поему «Кавказ» також відкриває епіграф із Книги пророка Єремії (*«Коли б голова моя стала водою, а око моє - за джерело сльози, то я плакав би вдень і вночі над побитими»*), а послання *«І мертвим, і живим...»*

розпочинається рядками із Першого соборного послання апостола Івана («*А хто мовить, яко любить Бога, а брата свого ненавидить, лжа є*»). Цікаво, що послання Іванове адресувалося «батькам, юнакам, дітям». Чи не ця тріада наштовхнула Шевченка на вибір адресатів, що охоплюють буттєвий проміжок, межі якого губляться у вічності?.

Період заслання – це час, коли поетів діалог із Богом набуває ще болючіших, гостріших інтонацій, аж до, здавалося б, виклику - «*я так її, я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену самого Бога, За неї душу погублю*» у поемі «Сон – Гори мої високії...». Але саме цей твір, на думку В.Сулими, є «вершиною сходження поета до Бога, злету його нескореного бунтарського духу, шукання істини, правди, справедливості»), водночас уже в далеких казахських степах у Шевченковій душі активно проростають паростки тих зерен ідеї всепрощення, які з'явилися ще в переспіві «Псалмів Давидових». Потужно зйдуть вони згодом у «Неофітах», «Марії», в «подражанії» пророкові Ісаїї («Ісаія. Глава 35»), в «Молитві». Василь Барка наголошує: «Шевченків шлях до цього лежить через бурхливі суперечності почуттів, з вулканічною силою козацького гніву (...) Над бурхливістю почуттів і над огонь ярости – вкріплюється і зростає, ніби з церковного хору, найвища мелодія Шевченкової поезії: його молитва» [4, с. 7].

Ця поетова молитва втілюється у віршах, у яких він візуалізує щасливе майбутнє України й усього світу. Його ідеальна Україна, ідеальний світ – це біблійна обітована земля, рай, який настане «*Тойді, як, Господи, святая На землю правда прилетить Хоч на годиночку спочить*», рай, в якому запанує справедливість і любов, оживе природа, люди, змінені, просвітлені Божим заповітом і визволенням: «*І люди темнії, незрячі, дива Господнії побачать*». Це часопростір звільнення від диявольських тенет, в які цар тьми віками ловив душі, калічив створений Господом рай.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Вивчення творчості Тараса Шевченка сприяє розвитку ключових громадянської та соціальної компетентностей, реалізовує важливу функцію національно-патріотичного виховання. Адже у «Кобзарі» закладений цілий комплекс ідей, що забезпечують виховання достойного громадянина й Людини. Тому в другому розділі ми проаналізували творчість Тараса Шевченка саме крізь призму чільних підвалин поетового світогляду: ми виокремили ідею нації у «Кобзарі», образ України, розглянули концепт «воля» як один із центральних мотивів творчості митця, проаналізували біблійні мотиви в «Кобзарі».

Історична тематика у творчості Т. Шевченка – важливий матеріал для формування національної ідентичності. Цей факт знайшов реалізацію й у більшості чинних програм. Можемо простежити це навіть у критикованій нами навчальній програмі з української літератури для 7-9 класів (Інтегрований курс) (керівник авторського колективу – Т. Яценко)¹⁰ та в підручнику, що забезпечує зміст відповідної навчальної програми¹¹. Ідея Нації, ідея України нерозривно пов’язана з темою історичного минулого. Шевченкове розуміння історії – «тривимірне» (В. Шевчук): в минулому, сучасному й майбутньому. Саме такий підхід реалізовується під час викладання.

Проаналізувавши розкриття Ідеї України в «Кобзарі», звернувшись до авторитетних праць відомих шевченкознавців, стверджуємо, що саме ця ідея є основою націософської концепції Шевченка, а «москалізм», за висловом В. Барки, – постає у його творах як найбільший ворог України. Тому твори митця (від поеми «Катерина» («парадигма Катерини») й до творчості останнього періоду) аналізувалися нами з урахуванням цієї опозиції.

¹⁰ Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742046>

¹¹ Українська література: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук, Ірина Тригуб. Київ: Грамота, 2024. 288 с. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741966>

З образом України в «Кобзарі» органічно пов'язані архетипні образи-символи: Дому, Поля, Храму. Ця символічна трійця визначає духовне обличчя нації. Тому особно виділено концепт «воля» як один із центральних мотивів творчості Т. Шевченка. Ідеєю волі проіннятий увесь «Кобзар» – не тільки твори, в яких ця ідея виразно маніфестована.

Особиста, громадянська, національна свобода є однією з ключових детермінант творчості Т. Шевченка, його світогляду. Свого часу Василь Барка вдало підмітив певне ототожнення між «Божим словом» і звільненням з рабства. Відтак воля – це ще й «визволення душі через віру в Христа». Тому доречним постало завдання розкрити питання «Шевченко й віра». Цій проблемі присвячено окремий підрозділ нашої магістерської – «Біблійні мотиви як вияв теоцентричної вертикалі творчості митця». Питання Шевченкової віри надзвичайно важливе, адже Бог, як й ідея України, нації, є основоположним у його світогляді. Життя самого поета часто розглядається дослідниками у площині «агіографічності»: як національного апостола й пророка.

Однак у процесі вивчення питання релігійних основ поетичного світобачення Шевченка не слід оминати й того, як витворювався міф про атеїзм Шевченка. Ми з'ясували суть і природу гнівних звернень поета до самого Бога, природу сміливості поета ставити Творцеві умови.

ВИСНОВКИ

У нашому магістерському дослідженні ми проаналізували методичні аспекти викладання життєво-творчого шляху Тараса Шевченка, простежили співвіднесеність завдань і практичних результатів навчання, які покликаний забезпечити вчитель у процесі вивчення життя і творчості митця.

Проаналізувавши основні програми з української літератури (зокрема в розділах, присвячених вивченню життя і творчості Т. Шевченка), можемо стверджувати, що творчість Кобзаря, як і його життєвий шлях, подається з позиції загальної мети навчання в школі – формування гуманістичного світогляду учнів, «долучення їх засобами художньої літератури до загальнолюдських і національних цінностей», розвиток критичного мислення, формування культури полеміки, розвиток навичок самоосвіти. Однак щодо «національних цінностей», зауважимо, що найповніше ця мета все-таки реалізована в програмі за редакцією Р. Мовчан (Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів:<https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-zhervonimdoc-2.pdf>). Перевагою цієї програми є, як на наш погляд, і те, що тут застосовано історико-хронологічний підхід як основний, ураховано історико-літературний контекст (зосібна це стосується програми 9 класу, де творчість і біографія Шевченка розглядаються найповніше). Також цікавою, як на наш погляд, і такою, що подає творчість Шевченка багатоаспектно, є навчальна програма «Українська література. 9 клас НУШ», укладена відповідно до модельної навчальної програми «Українська література. 7–9 класи» (авт. Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.) Автори пропонують вивчення творів за тематичними блоками – у 8 класі творчість поета представлена в блоці «Бути самим собою» й об'єднана темою «Сила поетичного рядка».

У нашій роботі ми також проаналізували доступні навчально-методичні посібники, в яких розглядаються методичні аспекти викладання творчості

митця; розглянули застосування інтерактивних форм і методів навчання, специфіку формування критичного мислення, поєднання традиційних та інноваційних форм і методів роботи на уроці, доцільність використання сучасних інноваційних технологій під час вивчення життя і творчості Т. Шевченка. Можемо стверджувати, що освітяни успішно адаптують уроки під діджитал-формати, концентрують увагу на актуальності текстів під час війни, проводять паралелі з поп-культурою, намагаючись наблизити класика до молоді. Серед ключових підходів сучасних педагогів у викладанні творчості Т. Шевченка – мультидисциплінарність (STEM-підхід): інтеграція літератури з точними науками (7 активностей до тематичного заняття «Тарас Шевченко з телементами STEM» - **сайт znayshov.com**).

Популярними серед є діджиталізація та гейміфікація: так, замість традиційних конспектів учні створюють інтерактивні карти «Шляхами Шевченка», грають у тематичні квести, розгадують квізлети за творами або створюють стікерпаки за мотивами поем (**сайт Освіторія Медіа** - «Крутезні сценарії уроків про Тараса Шевченка, які учні проситимуть повторити ще»).

Також часто використовується образ «4 ампула»: уроки, де поета розглядають як художника, поета-романтика, та звичайну людину з її захопленнями та слабостями. Це руйнує стереотип «канонічного» портрета. (**платформи Освіторія Медіа, На урок**). Важливим залишається актуалізація текстів (**Всеосвіта**), що сконцентровується на аналізі творів крізь призму сьогодення. Візуалізація використовує сучасний візуальний контент. Через вивчення малярської спадщини поета учні глибше розуміють епоху та бачать його як новатора візуального мистецтва.

Серед найкращих інтерактивних форматів та розробок, які використовують сучасні педагоги, можна виділити такі: інтегровані уроки – дослідження та квести. Так, як приклад можна навести відхід від лекційного викладання до командної роботи. Проєкт «Інтерактивний урок «Тарас Шевченко та його друзі» » від медіа **Нова українська школа** подає

Шевченка людиною у колі однодумців та соратників, фокусуючись на цінностях дружби, свободи та взаємопідтримки. Платформа **На Урок** пропонує урок-дослідження «Творчість Тараса Шевченка від А до Я». Це готова розробка уроку учительки Анастасії Гаврилець.

Мусійчук Є.В., вчителька Судилівської загальноосвітньої школи, пропонує на платформі **«На Урок»** конспект уроку із вивчення послання «І мертвим, і живим..», Назаренко В. Ф. на платформі «Всеосвіта» презентувала урок на тему «Життя та творчість Тараса Шевченка». Цікавими є групові проєкти – Шуліка Л. пропонує навчально-дослідницький проєкт «З погляду вічності» - опрацювання біографії митця за спогадами.

Можемо стверджувати, що найактуальнішими інструментами в сучасній методиці вивчення творчої постаті Тараса Шевченка є інтерактивні інструменти (проектна діяльність, віртуальні екскурсії, творчі завдання). Цікавою формою роботи є заміна стандартного конспектування на метод «Профіль у соцмережах».

На допомогу і викладачеві, й учителеві засновано сайт **«Поєднання творчості Тараса Шевченка і сучасних технологій»**.

Для дослідження реалізації найважливіших завдань викладання теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» було обрано чільні мотиви, образи, теми, ідеї в «Кобзарі» й проаналізовано їх. Спираючись на найавторитетніші дослідження в галузі шевченкознавства, констатуємо, що основоположними в «Кобзарі» є ідея Нації, образ України, тема історичного минулого України, концепти «воля» та віра. Аналіз ідейно-художнього спектру цих аспектів творчості Кобзаря розкриває їх як найважливіші для реалізації націоцентричних та людиноцентричних компетентностей під час вивчення творчості Т. Шевченка.

Українська література – надзвичайно багатогатне джерело формування національно свідомих громадян, вона покликана формувати благородні й високі почуття відданості своєму народові, любові й бережного ставлення до його духовних цінностей, до землі своїх предків, а це забезпечить і повагу до

духовних цінностей інших народів, стане основою, міцним підмурівком для гуманістичного світогляду.

Адже в поетичних рядках «Кобзаря» відсвічує високе полум'я любові до України, і, як підтверджує життєвий вибір, життєвий шлях самого поета, любові жертвовної, відданої, під знаком високої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архипова В., Січкара С., Шило С. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Чернівці: Букрек, 2022. 240 с. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1682-5_ukrlit_arhupova.html.
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма : монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 181 с.
3. Барабаш Ю. Україна. *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка* : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 2008. С. 11–51.
4. Барка В. Правда Кобзаря. Нью-Йорк : Пролог, 1962. 288 с.
5. Башманівська Л. А. Методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів і дистанційного навчання. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 140 с.
6. Башманівська Л. А. Методика навчання української літератури: від теорії до практики : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 148 с.
7. Башманівська Л., Усатий А. Методика навчання української та зарубіжної літератур у закладах освіти : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2003. 66 с.
8. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
9. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. *Вибрані праці*. Київ : Медекол, 1992. С. 11–73.
10. Бондарєва Н. Шевченкова поема «Катерина» у прижиттєвій критиці: вектори рецепції. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса

- Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 58–66.
- 11.Боронь О. В. Ніже тії коми... Студії над Шевченковою творчістю : збірка статей. Київ : Критика, 2022. 624 с.
 - 12.Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва : монографія. Київ : Наукова думка, 2008. 544 с.
 - 13.Гончар Ю. Сердечний рай. Гендерні аспекти художнього світу Тараса Шевченка : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2010. 187 с.
 - 14.[Дзеса С. Р.](#) Упровадження ідей національно-патріотичного виховання на уроках вивчення творчості Лесі Українки в середніх навчальних закладах у світлі вимог НУШ : бакалаврська робота. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. 60 с.
 - 15.Дзеса С., Мафтин Н. (Матеріали конференції)
 - 16.[Дзюба І. Воля.](#) *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка* : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 2008. С. [76–95](#).
 - 17.Донцов Д. Літературна есеїстика : монографія. Дрогобич : «Відродження», 2010. 687 с.
 - 18.Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ : Абрис, 1997. 144 с.
 - 19.Клименко-Синьоок Г. Поема Тараса Шевченка «Гайдамаки» і повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба»: компаративний аналіз. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 138–157.
 - 20.Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка як енергетичний феномен: погляд із сьогодення. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової

шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 14–23.

21. Кошова, І. (2024). Тарас Шевченко: рецепція в школі . *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, (210), 165–170.
<https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-24>
22. Кузнецова Г. Лінгвістичні основи формування акцентологічної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. *Українська мова й література в школах України*. 2018. № 1. С. 45–49.
23. Кузнецова Г. Наукові основи професійної вправності вчителя-словесника від ретроспекції до сьогодення. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 5. С. 42–50.
24. Куцевол О. Вивчення життя і творчості Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченіани : посібник. Вінниця : «Консоль», 2013. 256 с.
25. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2009. 464 с.
26. Маланюк Є. Буряне поліття. *Книга спостережень* : статті про літературу. Київ : Дніпро, 1997. С. 210–227.
27. Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Історія української літератури 40–60-х років XIX століття : методичні рекомендації до курсу. Івано-Франківськ : Територія друку, 2019–2020. 116 с.
28. Мацевко-Бекерська Л. В. Методика викладання світової літератури : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 296 с.
29. Модельна навчальна програма «Українська література. 5 – 6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.) URL: <https://drive.google.com/file/d/1mZUOTHruXmNJXck7fmtL5bPReQvX>

[wgFR/view](#).

30. Модельна навчальна програма «Українська література. 5 – 6 класи» для закладів загальної серед-ньої освіти (автори: Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слижук О.А та ін.). URL: https://drive.google.com/file/d/1NJyC96_f3hglHcWCTP6Q2ixXJv3ehlxb/view.
31. Модельна навчальна програма «Українська література. 5 – 6 класи» для закладів загальної серед-ньої освіти (автори Чумарна М.І., Пастушенко Н.М.). URL: https://drive.google.com/file/d/1MRfi5sRENH_yVuxtZ_Lh0IyYvHPKekP9/view.
32. Мхитарян О. Методика навчання української літератури: поточний та підсумковий контроль : навчально-методичний посібник для студентів-філологів. Миколаїв, 2019. 164 с.
33. Наєнко М. «Коліївщина»: ремінісценції, художні змагання чи незалежне відтворення? *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 24–39.
34. Орлова О. В. Методика навчання зарубіжної літератури : навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» філологічних спеціальностей педагогічних закладів освіти. Полтава : ПНПУ, 2021. 109 с.
35. Освітня програма «Середня освіта (Українська мова і література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями), предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)». URL : <https://nmv.pnu.edu.ua/proiektyp/bakalavr/014-01->.
36. Пархета Л. П. Методика викладання української літератури у ВНЗ :

- навчально-методичний посібник. Умань : ФОП Жовтий О., 2015. 199 с.
- 37.Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
- 38.Пахаренко В. «Щоб слово...серце розтопило...». *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 39–58.
- 39.Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: навколо «Москалевої криниці». Едмонтон : Канадський інститут українських студій, 1986. 330 с.
- 40.Поєднання творчості Тараса Шевченка і сучасних технологій. URL : <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchnoho-intelektu/>.
- 41.Портал Шевченка. URL : <http://kobzar.ua/page/26>.
- 42.Пріцак О. Шевченко – пророк. Київ : Академія наук України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, Інститут української археографії, 1993. 38 с.
- 43.Професійний стандарт вчителя за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. № 2736-20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення : 10.04.2023).
- 44.Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Київ : Дух і літера, 2020. 472 с.

- 45.Рудницький Л. «А до того – я не знаю Бога». Ключ до духовного світу поета. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2012. № 2. С. 9–18.
- 46.Сверстюк Є. Поет, філософ, самотник: [вступ. сл. до ст. В. Барки «“Кобзар” і Біблія»]. *Слово і час*. 1993. № 7. С. 5.
- 47.Слоньовська О. В. Методика викладання української літератури : методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2019. 21 с.
- 48.Слоньовська О.В. Українська література: підручник для 9 класу загальноосвітніх начальних закладів / О.В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик та ін.. Київ, Літера ЛТД, 2017. – 288 с.
- 49.Сподарець М. Боротьба методологічних підходів у дослідженнях біографії Т. Г. Шевченка 1920-х – поч. 1930-х рр. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2015. № 5. С. 177–181.
- 50.Стандарт вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) першого (бакалаврського) рівня. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2024. 30 с. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2024/04/17/HO-proyekt.stand.VO-014-serednya.osvita-bakalavr.17.04.2024.1.1.docx>.
- 51.Стратегія національно-патріотичного виховання : указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 10.04.2025).
- 52.Сулима В. Біблія і українська література : навчальний посібник. Київ : Освіта, 1998. 400 с.
- 53.Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук, Ірина Тригуб. Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2024. 288 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741966>.
- 54.Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до

- 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. 238 с.
- 55.Токмань Г. Методика вивчення української літератури в середній школі : підручник. Київ : Альма-Матер, 2012. 312 с.
- 56.Токмань Г. Методика навчання української і зарубіжної літератури : самостійна робота студента. Київ : Міленіум, 2019. 110 с.
- 57.Топузов О. Освітня сфера України: національні пріоритети, проблеми і перспективи : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2024. 208 с.
- 58.Удовиченко Л. М. Методика навчання зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти : навчальний посібник для підготовки до атестації студентів-філологів. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 121 с.
- 59.Українська література. 5-9 класи . Програма для загальноосвітніх навчальних закладів:<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>
- 60.Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класів (профільний рівень) : Наказ МОН України від 23.10.2017р. № 1407. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlya-10> (дата звернення : 10.04.2025).
- 61.Филипович П. Шевченкознавчі студії. Черкаси : Брама, 2002. 220 с.
- 62.Харчук Р. Особливості травелогу у щоденнику Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 87–97.

- 63.Шевельов Ю. Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті. *Сучасність*. 1990. № 7–8. С. 99–127.
- 64.Шевченко Т. Повне зібрання творів в десяти томах. Київ, 1963. URL : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev10.htm>.
- 65.Шевченкова біографія із застосуванням сторітелінгу Google Sites. URL : <https://surl.li/oanmml>.
- 66.Шевчук В. Святий Чигирин. Бачення історії в поезії Тараса Шевченка. «*Personae verbum*». Київ : Твім інтер, 2001. С. 33–72.
- 67.Яценко Т. Методичні рекомендації щодо навчання української літератури в 7 класі закладів загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. *Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: упроваджуємо базове предметне навчання в 7 класі. Методичний поради́ник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2024–2025 навчального року* : методичні рекомендації. Київ, 2024. С. 18–34.
- 68.Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Чернівці: Букрек, 2022. 240 с. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1678-5_ukrlit_yacenko.html.